

Г л а в а III

ОДБРАНА И ПРОШИРЕЊЕ ОСЛОБОЂЕНЕ ТЕРИТОРИЈЕ У ПРОЉЕЋЕ 1944. ГОДИНЕ

1. ПРОДИРАЊЕ ПРИМОРСКЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ У ОБЛАСТ СТАРЕ ЦРНЕ ГОРЕ И ПРЕМА ЦРНОГОРСКОМ ПРИМОРЈУ

Због изузетног војно-политичког значаја Црногорског приморја и Боке Которске, оперативно-тактичких, па и стратегијских задатака, а у складу са директивом Врховног команданта да се у ову област упуте што јаче снаге, формирана је 23. фебруара 1944. Приморска оперативна група (ПОГ) — ранга дивизије — састава: 6. црногорска НОУ бригада и 2. далматинска НОУ бригада, Ловћенски и Никшићки одред и 1. бокешки партизански батаљон. Доласком јединица ПОГ у ову област, њеним ангажовањем заједно са партизанским јединицама дуж комуникација и између њих према Црногорском приморју и Боки Которској, окупатору су нанијети осјетни губици, онемогућене су четничке намјере и уједно спроведена мобилизација за народно-ослободилачки покрет. Осим тога, током 1944. овдје су формиране и укључене у састав ПОГ: 10. црногорска (18. септембра), и 1. бокешка (5. октобра) НОУ бригада.

Усклађивањем дјејстава ПОГ са дјејствима 29. дивизије у Херцеговини и 3. ударне дивизије у долини

Зете и сјеверне Црне Горе извршена је стабилизација ослобођене територије на већем дијелу подручја 2. ударног корпуса (у Црној Гори и Санџаку) и омогућена припрема његових јединица за наредне задатке.

Укључивањем 6. црногорске и 2. далматинске током зиме у састав ПОГ на сектору Никшић—Грахово знатно су појачана дјејства на задацима које је раније извршавала Ударна група батаљона 3. дивизије. Одмах по доласку на овај терен, обје бригаде су приступиле чишћењу од четника подручја дуж комуникација Никшић—Грахово, према Кривошијама (у Боки Которској) и Херцеговини. Током зиме њихова дјејства су била веома интензивна по обиму и броју изведених акција. Четници су протјерани (до 26. фебруара) са просторије Ријечани—Пандурица и Жива—Калопер, извршен је иапад на Грахово, Велимље и Вилусе и уз садјејство дијелова 29. дивизије и Никшићког одреда ослобођена територија рудинско-трепачке општине, Велимља и Вилуса. Ослобођењем Вилуса захваћена је важна комуникацијска раскрсница путева према Никшићу, Рисну и Требињу. Разбијени четници одступили су у Грахово, гдје се у то вријеме налазило њихово јаче упориште ослоњено на њемачки гарнизон у Рисну.

Да би омели продор наших јединица у дубину катунске нахије, четници су прикупили око 4.500 војника, и правцима од Цетиња, Ријеке Црнојевића, Подгорице и Даниловграда пошли у напад (27. фебруара) на јединице ПОГ. Четници су напали и дијелове Ловћенског одреда око Цетиња, а заједно са италијанским фашистима дијелове истог одреда у љешанској нахији. Јединице ПОГ су маневром по дубини избјегле јаче ударе, а четничку колону, која је ишла од Никшића, успјешно су напали (28. фебруара) дијелови 6. црногорске бригаде. Из напријед изложеног се види како су се четници крајем фебруара 1944. активирали на разним секторима с циљем да разбију ПОГ и одбаце је од залеђа Боке Которске, гдје су настојали да створе своју базу.

Јединице ПОГ су извршиле напад (1. марта) на четничко упориште у Грахову, који због интервенције

носећи непријатељу знатне губитке и вршећи стални притисак на њемачке гарнизоне. Покушаји непријатеља да разбију наше јединице и да их потисну са ове просторије и одбаце од комуникација били су неуспјешни. Нијемци су улагали максималне напоре да отклоне притисак јединица ПОГ према Боки Которској и комуникацијама у овој области и у наредном периоду, водећи непрекидне борбе на разним секторима ове простране области.¹⁰⁷

Јединице ПОГ су на свом оперативном подручју садјејствовале и у операцијама осталих јединица 2. ударног корпуса: 29. дивизије у долини Требишњице и Боке Которске, и 3. дивизије у долини Зете, да би у завршним операцијама то садјејство било још више изражено у долини Таре и Санџаку.

Учествујући у нападу на непријатељске гарнизоне у долини Зете (о чему ће се детаљније говорити у наредном поглављу) јединице ПОГ су се прикупиле у поласким рејонима за напад на Даниловград и Спуж. Поред њемачких и италијанских јединица, четничке групе — које су контролисале велики дио села на десној обали Зете и имале упоришта у Косовом Лугу — знатно су ометале продоре јединица НОВ у овом крају. Ликвидацијом непријатеља у овој долини створили би се услови за њену одбрану од правца Подгорице и Никшића, а и за изоловање Никшићког гарнизона. Осим тога, брзо би разбијено четничко упориште у Косовом Лугу. У случају успјеха ове операције предвиђано је ослобађање јединица ПОГ за дјејства у правцу Боке Которске и Конавала, на чему је иисистирао и Врховни штаб.

За комуникацију Даниловград—Никшић биле су привезане знатне снаге ПОГ, тако да остале њене јединице нијесу биле довољне за дјејства према Боки Которској и Конавлима. Дијелови 3. дивизије били су ангажовани према Подгорици и долини Лима, а 29. ди-

¹⁰⁷ Губиди непријатеља на сектору ПОГ до краја марта 1944. били су око 400 мртвих, преко 300 рањених и око 300 заробљених. Исто, док. 97, 118, 324, 101, 112, 113, 127, 123 и 129: извјештај јединица ПОГ.

и четнике код Грахова и затвара правце према њему. Истог дана ослобођено је Богетиће и овладапо комуникацијом Даниловград—Никшић.

Нијемци и четници јачине око 1.500 војника напали су (19. марта) дијелове ПОГ у долини Зете. Послије дводневне борбе непријатељ је овладао дијелом Павковића и Вражегрмаца, одбацивши наше јединице од комуникације Даниловград—Никшић.¹⁰⁶ Док су вођене борбе у долини Зете, јединице ПОГ су нападе група-цију од око 1.000 четника у љешанској нахији, нани-јевши јој губитке од око 150 мртвих, рањених и заро-бљених.

На прилазима Граховском пољу дијелови 6. бри-гаде успјешно су напали (23. марта) Нијемце и четни-ке, а слиједећег дана — дијелови 2. далматинске бри-гаде на Вардару код Грахова.

Због активности јединица ПОГ непријатељ је пре-дузимао нападе, акције чишћења терена, заводио терор, пљачкао, вршио насилну мобилизацију итд. Све те борбене акције, углавном, завршаване су без већег успјеха и уз губитке у људству и техници. Јединице ПОГ су стално крстариле тереном, пребацивале се с је-дног сектора на други, изненадно нападале непријате-ља, што је код њега изазвало деморализацију и неси-гурност и приморавале га да одустане од репресалија.

На простору који су ослободиле и држале под кон-тролом, јединице ПОГ и припадници НОП-а били су веома активни у објашњавању линије НОБ-е, разобли-чавању издајничке улоге четника и других сарадника окупатора, у мобилизацији нових бораца, успоставља-њу органа народне власти итд. У том смислу држане су конференције и зборови, што се позитивно одразило на развој народноослободилачког покрета у овој об-ласти.

Током цијелог марта 1944. јединице ПОГ водиле су сталне борбе са четницима и Нијемцима на простору старе Црне Горе и на комуникацијама Даниловград—Никшић, Грахово—Рисан, Даниловград—Чево, ма-невришући на простру између ових комуникација, на-

106 Нико Јовићевић, *Од пете офанзиве до слободе*, стр. 229.

Нијемаца од Рисна није успио. Послије повлачења са сектора Грахова, дијелови ПОГ су код Бате цуцке напали четнике и Нијемце, нанијевши им губитке од око 80 мртвих и рањених. У продужењу напада јединице ПОГ су разбиле (3/4. марта) око 4.000 непријатељских војника на просторији Трњине—Доловско корито—Миоца и Ровине—Трњине—Круг.¹⁰⁴ Слиједећег дана јединице ПОГ разбијају и њемачко-четничке дијелове код Граба и ослобађају Чево (4. марта).

У току дјејстава јединице ПОГ се пребацују с једног сектора на други, откривају и нападају непријатеља, наносе му губитке, не дозвољавају му да се прибере и предузме противмјере. Дијелови 6. бригаде нападају (6. марта) четнике код Никшића, а дијелови Ловћенског одреда изводе акције (7. марта) на комуникацији Ријека Црнојевића—Подгорица. Истог дана воде се борбе против Нијемаца и четника и у рејону Даниловграда, код Косова Луга и у Загарчу. Непријатељ је одбачен у Даниловград. Дијелови ПОГ поново нападају (8. марта) Грахово и Драгаљ, али због слабе организације садјејства ни овај напад није успио.

На комуникацији Даниловград—Никшић дијелови 6. бригаде напали су (11. марта) Нијемце и четнике на одсјеку Пјешивачки до—Богомиловићи, и после две дневне борбе одбацили их према Даниловграду уз веће губитке.¹⁰⁵ После ове акције, штаб ПОГ је од дијелова 6. бригаде, Никшићког и Зетског одреда образовао Групу батаљона за непрекидна дјејства на комуникацији Даниловград—Никшић. Дијелови 6. црногорске бригаде и Никшићког одреда нападају (13. марта) непријатељ на Уздохмиру, упадају у с. Кочане код Никшића, а потом (14. марта) воде борбу на Курјаку, код Грахова. У међувремену, дијелови Ловћенског одреда изводили су акције на комуникацији Цетиње—Котор, а 2. далматинска бригада напада (18. марта) Нијемце

¹⁰⁴ Непријатељ је на овом простору имао губитке око 345 избачених из строја, а јединице ПОГ 12 мртвих, Дневник 2. далматинске бригаде.

¹⁰⁵ Непријатељ је имао 110 избачених из строја, а наша бригада 13 погинулих и рањених, *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 101: извјештај 6. црног. бригаде.

визије у Херцеговини. Те околности су утицале на одлуку штаба 2. корпуса да према долини Зете концентрише, почетком априла, јаче снаге са циљем да ликвидира непријатељска упоришта, организује народну власт и изврши мобилизацију ове области.

Почетком априла 1944. јединице ПОГ биле су распоређене дуж комуникација Даниловград—Никшић—Грахово (2. далмагинска), Цетиње—Подгорица (6. црногорска бригада), Грахово—Рисан (1. бокешки батаљон), па су са тих сектора морале да се пребаце у долину Зете за учешће у предвиђеној операцији.

У току покрета ове јединице нападе су посаде непријатеља и спречавале његов саобраћај комуникацијама: Никшић—Даниловград, Требиње—Вилуси—Никшић, као и Рисан—Вилуси, Цетиње—Ријека Црнојевића. Истовремено су дијелови ЈТовћенског одреда напали и разоружали четнике у неким селима катунске и ријечке нахије. Неколико покушаја непријатеља да одбаци дијелове ПОГ из рејона комуникација и да омете њен покрет и прикупљање није успио. У међувремену (7. и 8. априла), савезничка авијација је бомбардовала непријатељски гарнизон у Никшићу, и том приликом је погинуло и рањено око 120 Нијемаца, четника и италијанских фашиста.¹⁰⁸

2. НАПАД НА НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ГАРНИЗОНЕ У ДОЛИНИ ЗЕТЕ НА СЕКТОРУ ПОДГОРИЦА— —ДАНИЛОВГРАД

Ситуација у долини Зете почетком априла 1944. била је слиједећа: окупатор је повремено обављао саобраћај комуникацијом Подгорица—Даниловград—Никшић, обезбјеђујући је својим посадама са Тријепча, Казновице, Спужа и Тараша, на лијевој обали Зете. Десну обалу, између Малог брда и Даниловграда, контролисали су готово у потпуности непријатељски дијелови, а даље, гхрема Никшићу, имао је своје мање поса-

¹⁰⁸ *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 165: извјештај штаба ПОГ.

дне дијелове, углавном четнике, у селима: Богетићима, Стубици, Дерову, Дреновштици, Миљевићима, Богмиловићима, Доловима, Ржишту. Остали дио Бјелоавлића, на лијевој обали, и Пипере, осим дорбих Рогама, контролисале су у потпуности наше јединице као дио ослобођене територије Црне Горе.¹⁰⁹

У оквиру наредних задатака јединица 2. ударног корпуса: продирање источно од Лима и према Србији, према Црногорском приморју и Боки Которској, штаб корпуса је наредио 3. ударној дивизији и Приморској оперативној групи да ликвидирају непријатеља у области Бјелопавлића и онемогуће његову везу између гарнизона у Подгорици и Никшићу. Оваквом операцијом дошло би до повезивања ослобођене територије са старом Црном Гором и слободнијег маневра јединица корпуса према Приморју и Боки Которској.

Припремана операција била је, поред осталог, значајна и са становишта економских потреба наше војске. Богата бјелопавлићка равница могла је послужити као извор исхране, пошто су током зиме ослобођени крајеви били знатно исцрпљени, а савезници су нас још увијек недовољно снабдијевали. Ликвидацијом непријатеља на истакнутим тачкама у овој долини створили би се повољни услови за њену одбрану од правца Подгорице и Никшића, а и за изоловање Никшићког гарнизона.

Трећа ударна дивизија у оквиру плана штаба корпуса добила је задатак да ликвидира непријатељска упоришта на лијевој обали Зете, између с. Рогама и Даниловграда, на утврђеним тачкама Тријебач—Казновица—Спуж—Тараш, док је Приморска оперативна група требало да ликвидира непријатеља на десној обали Зете, између Даниловграда и Вељег Брда, и ослободи ова мјеста.

109 На комуникацији Подгорица—Никшић налазили су се дијелови њемачке 181. дивизије (363. пј. пук), италијански батаљон »црних кошуља« и четници из Подгорице и Даниловграда. Посаде су биле: Подгорица, Даниловград, Богетићи, Никшић, с. Рогами, Каз швица, Тараш код Даниловграда и Спуж. Радован Вукановић, *Ратни пут Треће дивизије*, стр. 265.

Долина Зете повезана комуникацијом Подгорица—Никшић била је сметња нашим јединицама на једној и другој обали у одржавању брзе међусобне везе и садјејства у акцијама. Поред њемачких и италијанских јединица, четници су контролисали већи дио села на десној обали Зете, имајући своја упоришта у Косовом Лугу. Све је то знатно ометало продоре и акције наших јединица у овом дијелу Бјелопавлића. Послије завршетка операције услови за дјејства јединица корпуса на разним правцима били су много повољнији. Акцију наших јединица у овој области привлачила је и чињеница што је у њој НОП имао велики број присталица и симпатизера, нарочито међу омладином, без обзира на терор и контролу окупатора и четника.

Дјејства наших јединица у долини Зете одвијала су се на слиједећи начин: 3. ударна дивизија је на сектору Подгорица—Никшић груписала десет батаљона; поред 7. црногорске бригаде, која се већ налазила на простору Кучи—Бјелопавлићи, и 4. батаљон 5. црногорске бригаде из састава Ударне групе батаљона, на простору Пипера, под командом штаба 7. бригаде пребачене су на овај сектор: 9. црногорска бригада из рејона Горње Мораче, гдје је завршено њено формирање (1. априла), и 2. батаљон 5. бригаде из Андријевице, као и двије батерије брдског Артиљеријског дивизиона корпуса из рејона Колашина.

Јединице 3. дивизије ангажоване у овом нападу заузеле су слиједећи распоред: 9. црногорска бригада, послије дводневног марша (4—6. априла) Горња Морача—Биоче, смијенила је два батаљона 7. црногорске бригаде на сектору Кучи—Биоче, према Подгорици, и размјестила се на просторију: Биоче—Цварин—Мрке, Сјеница—Медун—Косор, Момче—Безијово—Брајево—Орахово, Лијева Ријека—Веруша. Њој је стављено у задатак да затвори правце од Подгорице према Биочу и Кучима, и од Врмоше према Лијевој Ријеци и Брскуту.¹¹⁰ Други батаљон 5. црногорске бригаде, пошто се пребацио (2—4. априла) из Андријевице преко Лијеве Ријеке и Биоча у Пипере, размјестио се на про-

110 Архив ВИИ, к. 754, рен. бр. 28/3: релација 9, бригаде.

сторији Мрке—Петровићи—Завала, са задатком да затвори правац од Подгорице према Пиперима и Биочу, заједно са 4. батаљоном ове бригаде, који се већ налазио на овом правцу. Остали дијелови ове бригаде остали су: на простору Марсенића Ријека—Шекулари (1. батаљон), Андријевица—Цецуне—Улотица (3. батаљон), са задатком да заједно са Комским одредом затвара правце од Чакора, Врмоше, Гусиња и Мурине.¹¹¹

Седма црногорска бригада, послје смјене њених батаљона у Кучима, пребацила се на простор Црнци према Спужу (два батаљона), и у Бјелопавлиће према Даниловграду — два батаљона, који су се већ налазили на овом правцу. Артиљерија је распоређена: 1. батерија, Марковићи—Равни Лаз, а једна батерија у Мартињићима (Глизица).

Послије извршеног помјерања и прикупљања, ове јединице су заузеле полазне положаје за напад на Тријебач, Казновицу, Спушку главицу и Тараш, који је извршен 10. априла у 21 час.

Поменути објекти су доминирали околним тереном и били су погодни за одбрану, а веома непогодни за напад због откривених прилаза и бункера који су били опасани бодљикавом жицом (Тријебач и Тараш). На тим положајима налазиле су се посаде од око 150—200 војника: Нијемаца, италијанских фашиста и четника.

За извршење напада на ове положаје одређене су 5. и 7. црногорска бригада и један батаљон 1. бригаде италијанске дивизије »Гарибалди«, док је 9. црногорска бригада вршила демонстративне нападе према Подгорици и непосредној околини да би везала снаге овог гарнизона за вријеме напада у долини Зете.

Ток и резултат овог неуспјешног напада био је: 1. и 4. батаљон 7. бригаде и 4. батаљон Зетског одреда напали су непријатеља на простору Ждребаоник—Тараш, и пошто су претходно одбацили четнике из рејона Ждребаоника, Горице и Секулића продужили су (4. батаљон 7. бригаде и 4. батаљон Зетског одреда) напад на правцу Тараша, Пажића и Лалевића. Напад се одви-

¹¹¹ Исто, рег. бр. 7/1: извјештај штаба 5. бригаде.

јао источним, јужним и западним падинама Тараша, с тим што је са сјеверне и сјевероисточне стране нападала по једна чета из 1. и 4. батаљона ове бригаде. Када су батаљони подишли врху утврђеног Тараша непријатељ је пружио јак отпор и одбио неколико јуриша. На нарочито јак отпор наишао је 4. батаљон 7. бригаде и батаљон Зетског одреда у источном дијелу Тараша: положаји су у току два часа борбе прелазили неколико пута из руку у руке. Непријатеља је подржавала ватра артиљерије и минобацача из рејона Даниловграда; њоме је тучен терен којим су подилазиле наше јединице, што је омело њихово садјејство а нанијело им знатне губитке, нарочито у великом броју рањених, које је било неопходно одмах извлачити са бојишта.

Други и 3. батаљон 7. бригаде, који су нападали Спуж, у почетку успијевају да овладају лијевом обалом Зете у овом рејону, осим Спушке главице коју су опколили. Покушаји ових батаљона да ликвидирају непријатеља на Спушкој главици такође се завршио неуспјехом, уз знатне губитке. Непријатељ је успио да задржи под контролом мост на Зети у Спужу, тукући артиљеријом, минобацачима и аутоматским оруђима прилазе овом мосту, чиме је онемогућено пребацивање наших дијелова на десну обалу ради повезивања са јединицама Приморске оперативне групе које су имале задатак да преко Стологлава испоље дјејство и на овај правац.

Напад ојачане 7. бригаде на Тараш и Спуж није успио, јер је непријатељ био добро утврђен. Припремио се за одбрану пошто је очекивао напад ове ноћи, имао је јаку подршку артиљерије и минобацача, прилази ка каменим заклонима били су запријечени минама и бодљикавом жицом. Ефекат дјејства наше артиљерије, с обзиром на ограничен број граната, био је минималан.

Упоришта на Тарашу и Спужу показала су се јача и боље организована него што се очекивало и процијенило у нашим штабовима, па се одустало од даљих

напада, јер се није располагало одговарајућим средствима подршке за њихову ликвидацију.

Напад на положаје Дољанска главица—Тријебач—Казновица извршиле су исте ноћи јединице 5. бригаде (2. и 4. батаљон) ојачане батаљоном из дивизије »Гарибалди« (из 1. бригаде). Непријатељ је и овдје пружио жилав отпор нападу 2. батаљона на Казновицу, као и 4. батаљона у рејону Тријепча. Батаљони су после четворочасовне борбе због минираног терена и ограђених положаја и јаке артиљеријске и минобацачке ватре непријатеља обуставили напад пошто су већ имали знатне губитке, и ујутро се повукли на полазне положаје, остављајући према непријатељу само мање дијелове за извиђање и контролу праваца према положајима бригаде.¹¹²

Поред отпора који је непријатељ пружио из утврђених положаја, нашим јединицама су недостајала одговарајућа средства за рушење и уклањање препрека, а артиљерија за подршку била је неефикасна и без довољно муниције. Припреме напада наших јединица нијесу биле добре ни у погледу организовања, ни тајности, па их је непријатељ спремно дочекао. Поред осталог, изостало је и садјејство са јединицама ПОГ, које су закасниле са нападом на десној обали, па је непријатељ сачувао слободу маневара при одбрани нападнутих тачака на лијевој обали Зете. То су били узроци неуспјеха овог напада.

Послије обустављања напада јединице 3. дивизије, које су у њему учествовале, повукле су се на просторију Бјелопавлићи (7. бригада) — Пипери (5. бригада), док је 9. бригада остала и даље на просторији Куча. Она је за вријеме напада у долини Зете вршила притисак према Подгорици и продоре својим дијеловима до Какаричке горе. Батаљон дивизије »Гарибалди« враћен је у састав своје бригаде у рејон Андријевице и

¹¹² Губици наших јединица које су кападале непријатеља у долини Зете били су 26 погинулих и преко 100 теже и лакше рањених бораца, док су непријатељски губици процијењени око 150 мртвих и рањених и 10 заробљених војника. *Зборник*, III, књ. 7, док. 159: извјештај штаба 7. бригаде, док. 220: извјештај штаба 5. бригаде, и док. 161: извјештај штаба 3. дивизије од 11. IV 1944.

Берана, а корпусна артиљерија у рејон Мојковца. Штаб 3. дивизије који је прешао у Биоче наредио је својим јединицама на сектору Подгорица—Даниловград да затворе све правце од Богетића, Даниловграда, Казновице, Тријепча и Подгорице, према Бјелопавлићима, Пиперима и Кучима.¹¹³

Јединице Приморске оперативне групе, одређене за напад у долини Зете, прикупљале су се ка полазним положајима за напад на Даниловград из рејона Грахова, Чева и љешанске нахије. Подилажење и развој за напад захтијевао је њихове веће напоре и одговарајуће вријеме, пошто су биле удаљене од објекта напада. То је било скопчано и са успутним борбама које су 2. далматинска и 6. црногорска бригада водиле почетком априла (1—9. априла 1944) подилазећи рејонима Стубице, Богмиловића, Богетића, Новог Села и Кликоваче, код Спужа, Кочана, Круса и Грахова. У овим борбама јединице ПОГ су нанијеле непријатељу губитке од око 160 мртвих, рањених и заробљених непријатељских војника, док су губици ових наших јединица били око 50 мртвих и рањених.¹¹⁴

Јединице ПОГ су (10. априла) нападе њемачки гарнизон у Даниловграду. Због слабе организације и неусаглашеног садјејства са јединицама 3. дивизије, које су нападале Тараш, Горицу, Ждребаоник и Спуж у долини Зете, напад није успио. Дијелови ПОГ (6. бригаде) напали су (11. априла) непријатеља на положајима Веље Брдо—Црвена стијена, али су после две дневне борбе одступили на Чврку, нанијевши непријатељу губитке од око 50 мртвих и рањених.¹¹⁵ После ових борби јединице ПОГ су се још неко вријеме задржале према непријатељу у долини Зете код Даниловграда, а затим се повукле на оперативно подручје у дубину ове територије и наставиле дјејства на комуникацијама.

¹¹³ Исто, док. 162: наређење штаба 3 дивизије од 12. IV 1944.

¹¹⁴ *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 146 и 155: извјештаји штаба 6. бригаде, док. 324: дневник штаба 2. далматинске бригаде. Архив ВИИ, к. 398, рег. бр. 24-2/1: оперативни дневник 6. бригаде.

¹¹⁵ Архив ВИИ, к. 398, рег. бр. 24-2: оперативни дневник 6. бригаде.

Када су извођени напади у долини Зете, јединице 29. дивизије садјејствовале су ПОГ, водећи жестоке борбе (9—12. априла) против јаких непријатељских снага на сектору Грахово—Осјеченица. Истовремено су њене јединице блокирале комуникације у Херцеговини и омеле маневар окупаторских јединица према долини Зете. Исто тако, успјешно су одбиле испаде непријатеља из Требиња и Грахова.

Послије повлачења из рејона Даниловграда, ПОГ се размјестила тако да затвори правце од Никшића и Даниловграда ка унутрашњости слободне територије у старој Црној Гори (Чеву), да обезбиједи и контролише ову територију и да, ослоном на њу, изводи нападе: 2. бригада (далматинска) на комуникацију Даниловград—Никшић; 6. бригада на просторију Д. Загарач—Комани—љешанска нахија; Бокешки батаљон на просторију Трешњево; Ловћенски одред на просторију љешанске нахије и Симуње, и Никшићки одред на просторију Горње Поље—Луково, гдје се привремено налазила и 7. црногорска бригада за затварање правца према Лукову и Голији.

Пошто је непријатељ подузео офанзиву јачим снагама у јужном Санџаку и према Мојковцу против осталих јединица 2. корпуса, штаб ПОГ је помјерао јединице са једног сектора на други, како би обезбиједио правце који би могли бити угрожени. Тако је наредио (15. априла) 6. бригади да затвори правац од Никшића и да штити правац Тиса—Горње Поље—Трепча; 2. далматинској бригади да затвори правце од Никшића и Даниловграда и да извића правце према Загарчу, Команима и љешанској нахији. У то вријеме 12. херцеговачка бригада контролисала је правац од Драгаља и Грахова и одржавала везу са Бокешким батаљоном.

Пошто је непријатељ овладао комуникацијом Даниловград—Никшић и упао у Чево, центар ослобођене територије у катунској нахији, штаб ПОГ наређује да се он нападне и протјера са територије катунске нахије и да се Чево поново ослободи. Истовремено је наређен покрет према Никшићу и комуникацији Никшић—Богетићи, уз истовремено вршење притиска према

Грахову и Драгуљу. Четничке групе су се биле у овом тренутку, активирале на цијелом подручју користећи се неуспјехом наших јединица код Даниловграда и у долини Зете.

Једиинце ПОГ затим нападају (16—17. априла) четнике и Нијемце на простору Загарча (6. бригада) и Загреде (2. далматинска), одбацивши их према Даниловграду. Седма црногорска бригада одбила је (18. априла) напад непријатеља на Товић и потисла га према Никшићу. Око 700 непријатељских војника, уз подршку артиљерије и тенкова, одбацило је са простора Богмиловићи—Ражишта дијелове 2. далматинске бригаде, који су потом оставили борбу са овом колоном на положајима Богетићи—Крстац—Стубица, а онда се повукли у правцу никшићке жупе и Драговољића.¹¹⁶ Ових дана јединице 29. дивизије разбијају четнике на простору Вилуси—Клобук—Осјеченица, а дијелови 6. бригаде код Трубјеле.

У међувремену, Нијемци и четници се поново активирају: нападају на Горњи Љуботин (24. априла) и сусједна села; четници упадају (27. априла) у Драгову Луку код Никшића, нападају на катунску нахију (29. априла), поново посједају комуникацију Никшић—Даниловград, потискују (30. априла) јединице ПОГ са Чева и Симуње, како би обезбиједили саобраћај комуникацијом Подгорица—Даниловград—Чево—Цетиње—Бока Которска.

Јединице ПОГ воде борбу (29. априла) против четника у Доњем Загарчу и Бандићима, код Грахова, на сектору Добри Дуб—Калопер—Омутић—Орао, нападају на комуникације Рисан—Херцеговини, Цетиње—Будва и у Боки Которској, с циљем да паралишу саобраћај и да се непријатељу нанесу што већи губици.

Док су остале јединице 2. корпуса биле ангажоване на простору Мојковац—Бијело Поље ради разбијања непријатељске офанзиве на овом правцу, ПОГ на свом оперативном подручју изводи сталне акције: 2.

¹¹⁶ Непријатељ је у овим борбама имао губитке око 100 мртвих и рањених, а 2. далматинска бригада 17 мртвих и рањених. *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 324.

далматинска и 6. црногорска бригада на сектору Даниловград—Никшић—Грахово, а Бокешки батаљон и Ловћенски одред у катунској нахији. Активност ових јединица везивала је знатне непријатељске снаге и спречавала њихов маневар, а то је обезбјеђивало слободну акцију осталих јединица 2. корпуса у Санцаку.

Јединице ПОГ продужиле су активна дјејства и током маја 1944. године. Већ почетком мјесеца нападају Нијемце и четнике у Чеву, али је непријатељ успио да одбије овај њихов напад¹¹⁷ пошто је добио појачање из Цетиња и Даниловграда.

Послије ових борби јединице ПОГ су заузеле слиједећи распоред: 2. далматинска бригада и Бокешки батаљон на сектору Вилуси—Грахово—Црквице, са задатком да продиру према Кривошијама и затворе правац према Бањанима и одржавају везу са јединицама 29. дивизије на правцу Вилуси—Билећа; 6. црногорска бригада (са два батаљона) на правцу Луково—Горње Поље врши притисак на Никшић и затвара правац према Шавнику и Пиви, уједно вршећи препаде на комуникацију Никшић—Даниловград и принуђава непријатеља на дапусти Богетиће (17. априла); друга два батаљона 6. бригаде и Ловћенски одред на просторији катунске нахије, са задатком да дјејствују на комуникације Богетић—Даниловград и Цетиње—Подгорица; Никшићки одред остао је на својој територији као резерва штаба ПОГ. Јединице ПОГ су током маја вршиле свакодневне мање и веће акције у својим зонама (око Грахова, Никшића итд.) и на комуникацијама.

Због честих акција ПОГ, окупатор и квислиншка Управа за Црну Гору издавали су прогласе о предузимању репресивних мјера против становништва у случају акције партизана на путевима Котор—Подгорица и Цетиње—Будва. У прогласима су пријетили паљењем кућа и уништавањем имовине, узимањем талаца итд. Све те мјере нијесу зауставиле активност јединица Приморске оперативне групе.

¹¹⁷ У борбама на Чеву и Марковини непријатељ је имао губитке око 150 мртвих, рањених и заробљених, док су јединице ПОГ имале 21 погинулог и рањеног борца. Исто, док. 246: извјештај штаба ЛОГ.

3. НАПАД НЕПРИЈАТЕЉА НА ОСЛОБОБЕНУ ТЕРИТОРИЈУ У САНЦАКУ И ПРОТИВНАПАД ЈЕДИНИЦА 2. УДАРНОГ КОРПУСА

Ослобођена територија у Санцаку и Црној Гори иостала је у наредном периоду стална мета непријатељских напада. Њемачко командовање је оцијенило значај ове територије за даља дјејства јединица НОВЈ, нарочито од тренутка када су почеле да продиру источно од Лима и према Србији, па је предузимало неколико операција ради одбацивања напшх снага и контроле тога простора.

Користећи се одсуством јачих снага 2. ударног корпуса у овој области, због њиховог ангажовања у долини Зете, њемачко-квислиншке јединице су почеле да јаче нападају на ову територију почетком априла 1944. године, а затим продужиле и у слиједећем периоду, све до средине љета, успијевајући да се повремено дубоко пробију у њену унутрашњост и принуде јединице 2. ударног корпуса на привремено повлачење. Међутим, отпором ових јединица, њиховим маневром и противнападима, непријатељ је био онемогућен да постигне трајније резултате у овој области, која је са мањим прекидима остала повезана и компактна цјелина на којој није престајала функција народне власти и контрола јединица 2. корпуса.

Почетком априла, када је непријатељ отпочео операције у Санцаку и Црној Гори, распоред јединица 2. ударног корпуса био је слиједећи:

— Трећа ударна дивизија на простору Пипера, Бјелопавлића и Куча, са задатком да дјејствује према Подгорици, Даниловграду и Спужу, и комуникацији Даниловград—Спуж—Подгорица—Колашин;

— Двадесет девета дивизија у рејонима Гацког, Билеће, Љубиња и Велимља, са задатком да дјејствује према Стоцу, Требињу, Невесињу, Вилусима и Боки Которској;

— Приморска оперативна група у рејонима Грахова и Никшића, са задатком да дјејствује према непријатељским гарнизонима у Даниловграду, Подгори-

ци, Цетињу, Будви и Котору, и на комуникацијама између ових гарнизона;

— Тридесет седма санџачка дивизија у рејонима Пљеваља, Бијелог Поља и Берана, са задатком да затвори правце од Пријепоља, Пљеваља, Рожаја и Пештера, према јужном Санџаку, Мојковцу и долини Лима.

У овом периоду 3. ударна дивизија је имала значајну улогу, дјејствујући самостално и у садјејству са другим нашим јединицама у одбрани ослобођене територије, обезбјеђивању пријема материјала из Италије (Бари)¹¹⁸ и осигурању евакуације рањеника на свезничку територију, у Италију, садјејствујући јединицама НОВ које су преко ове територије продирале према Србији, везивањем знатних непријатељских снага за себе. Осим тога, ова дивизија је остала стална потпора и ослонац органа народне власти и организација НОП-а у Црној Гори.

За вријеме напада јединица 2. корпуса (3. дивизија и ПОГ) на непријатеља у долини Зете, неколико хиљада непријатељских војника: Нијемаца, четника, недићеваца и милиционера (свега око 5—6.000) извршило је напад (11. априла) од Пљеваља и Бродарева ка Бијелом Пољу, Мојковцу и долини Таре. Напад је усмјерен на јединице 37. ударне дивизије (санџачке) које су браниле ослобођену територију Санџака налазећи се у наведеном распореду. Непријатељ је имао намјеру да продором уз Лим и у горњи ток Таре заузме Беране и Колашин и, уз садјејство својих снага из Подгорице, набаци јединице 2. ударног корпуса на планинске масиве Сињајевине и Дурмитора у циљу њиховог разбијања, а потом да окупира и стави под своју контролу ослобођену територију у Санџаку, Црној Гори и Хер-

¹¹⁸ ВШ је по одобрењу савезника основао базу у Барију (База НОВ и ПОЈ) са задатком да одржава везу са западним савезницима, врши пријем и смјештај рање шка који су шзебацивачи из Југославије. У јуну 1944. формиран је штаб Базе НОВ и ПОЈ који је био непосредно потчињен Ррховном штабу. До краја рата База НОВ и ПОЈ у Барију организовала је смјештај и лијечење 12 000 рањеника и болесника у болницама Италије, ВЕ, св. 1, стр. 569.

цеговини. За те задатке непријатељ је груписао веома јаке снаге.¹¹⁹ Он је од Подгорице, Врмоше, Пећи, Сјенице, Пријепоља и Пљеваља, из долине Неретве и Зете, ангажовао јединице: 21. дивизију »Скендербег«, дијелове њемачке 181, 369. и 7. СС дивизије, 3. и 4. пук дивизије »Бранденбург«, 5. недићевски пук, 5. пук Шуц-полиције, 1. и 2. милешевски и Лимски четнички корпус, Андријевичку четничку бригаду и муслиманску милицију овог подручја.

Послије мањих испада из Пљеваља и Пријепоља према јединицама 37. дивизије (3. и 4. бригади) непријатељ је прешао у напад јачим снагама правцима: Бродарево—Гостун—Бијело Поље и Бродарево—Кичева—Лековина, а дијелом снага из Пљеваља према Потпећу, Маочу и Коврену, и од Пештера и Рожаја према Бијелом Пољу и Беранама.

Користећи се бројном надмоћношћу на овим правцима и садјејством тенкова од Пријепоља долином Лима, непријатељ је заузео (12. априла) Бијело Поље, продужио напад (13—14. априла) на југ, овладао Мајсторовином и Слијепач Мостом, и својим предњим дијеловима избио (15. априла) у рејон Мојковца, принудивши јединице 37. дивизије да се повуку на лијеву обалу Таре и ослоне на сјевероисточне падине Сињајевине, док је њена 8. црногорска бригада, пошто се повукла из долине Лима и Берана (15. априла), заузела положаје десно од Мојковца на сјеверним падинама Бјеласице.¹²⁰

Упорном одбраном јединица ове дивизије на лијевој обали Таре и на падинама Бјеласице непријатељ је задржан, чиме је онемогућен његов продор у долину Таре на правцу Колашина, и створени услови да штаб корпуса на овом правцу прикупи довољно снага за противудар на непријатеља који је продро у рејон Мојковца, и да га одбаци са заузете просторије.¹²¹

¹¹⁹ Петар Вишњић, *Нека борбена дејства 2. ударног корпуса*, изд. Цетиње, 1954, стр. 8.

¹²⁰ Прије овог напада 37. дивизија се налазила: Беране—Бијело Поље—Бродарево (8. црногорска бриг.), Бијело Поље—Маоче (3. санџачка бригада), Маоче—Челебић (4. санџачка бригада).

¹²¹ *Зборник*, III књ. 7, док 163 и 179: извјештај штаба 2.к. Врховном штабу, и заповијести штаба 2. корпуса од 16. IV 1944.

Штаб 2. ударног корпуса одлучио је да у првом реду разбије непријатеља у рејону Мојковца, као најјачу и најопаснију групацију, а затим и на осталим правцима са циљем да се поново успостави сигурна оперативна база у овој области Црне Горе и Санџака. Ради тога је наредио 3. дивизији да дијелом снага, после пребацавања према Мојковцу, учествује у противнападу са јединицама 37. дивизије, а осталим дијелом да затвори правац од Подгорице према Лијевој Ријеци и Колашину.

У вези с одлуком штаба корпуса, штаб 3. дивизије је наредио прегруписање својих јединица на тај начин што је на правцу Мојковца прво пребачена и ангажована 5. црногорска бригада, а затим 7. црногорска бригада, док је за покривање правца Подгорица—Лијева Ријека—Матешево задржана 9. црногорска бригада. Штаб 3. дивизије прешао је из Биоча (19. априла) у Колашин, гдје се налазило и сједиште штаба корпуса.

Пета бригада је своје батаљоне из Пипера повукла (13/14. априла) и упутила према Матешеву, с тим да се отуда повежу са осталим дијеловима ове бригаде у Андријевици и штабом корпуса у Колашину, ради добијања задатака у вези са ситуацијом код Мојковца. Положаје које је до тада држала ова бригада у Пиперима, према Подгорици и долини Зете, заузели су слиједећег дана дијелови 7. бригаде који су се повукли са сектора Бјелопавлића на овај правац.¹²²

Због сталног притиска наших јединица према Подгорици, а вјероватно и у вези са покретима према Мојковцу, непријатељ је пошао у напад (14. априла) и из овог гарнизона према Кучима и Пиперима (Вежешнику) на јединице 3. дивизије. Успио је да током дана продре до с. Сјенице, Медуна и Личника, уз јаку подршку артиљерије и авијације и да овлада Горњим Рогамима на правцу Вежешника, на десној обали Мораче, али је

¹²² Седма црногорска бригада је 14. IV заузела распоред: 1. батаљон: Јовановићи—Сретња—Слатина; 3. батаљон: Градина—Д. Црнци—Брегови—Мијовића Бријег; 2. батаљон: Равчи Лаз—Марковићи; 4. батаљон: Потпеће—Завала—Горњи Рогам; 4. батаљон Зетског ПО Лаће—Глизница. Исто, док. 167 и 166: наређења штаба 7. бриг. и штаб 3. дивизије.

крајем дака задржан и на десном крилу принуђен да одступи, задржавајући своје дијелове на лијевом боку бригаде, на положајима Коћи—Личник. Непријатељ је у овој борби имао више мртвих и рањених,¹²³ док су губици 9. бригаде били 1 мртав и 14 рањених.

У вези с развојем ситуације у јединицама 37. дивизије на сектору Мојковца, штаб 3. дивизије је, на основу наређења штаба корпуса, повукао (15. априла) из Куча и 9. црногорску бригаду на простор Пелев Бријег—Јаблан—Лијева Ријека, а њене дијелове са десне обале Мораче, кроз Платије и Ровца према Доњој Морачи, с тим да остави мања обезбјеђења према Биочу, Кучима и Врмоши. Седмој црногорској бригади наређено је да напусти област Бјелопавлића и Пипера и да се пребаци у рејон Никшића, са задатком да затвори правац од Никшића према Никшићкој жупи, Лукову и Горњем Пољу заједно са дијеловима Никшићког одреда. И овој бригади је наређено да остави на правцу Пипера и Бјелопавлића мања извиђачка одјељења, која ће извиђати и контролисати ову просторију.

Пошто је штаб корпуса оцијенио нападе од Подгорице као дио ширег непријатељског подухвата према ослобођеној територији, а претпостављао је у вези с тим да непријатељ може поћи и из гарнизона у Никшићу према Дурмитору и Тари, наредио је привремено извлачење са територије Пипера, Бјелопавлића, Биоча и Братоножића људства територијалних јединица, позадинских војних команди и органа народноослободилачких одбора и других организација и повлачење с јединицама.¹²⁴

По доласку штаба 3. дивизије у Манастир Морачу (15. априла) на путу за Колашин наређено је 7. црногорској бригади, у сагласности са штабом корпуса, да одмах врати Зетски одред, који се с њом повукао, у Бјело-

123 Напад на 9. бригаду извршили су дијелови 363. пука њемачке 181. дивизије, дијелови пука »Бранденбург« којима је била ојачана ова дивизија и четници из Подгорице. Јачина непријатељских снага била је око 1.500 војника. Непријатељ је кмао у овом нападу на 9. бригаду 19 мртвих и 40 рањених. *Зборник*, III, к. 7, док. 208: бојна релација 9. црногорске бригаде.

124 Исто, док. 175: наређење штаба 3. дивизије од 14. IV 44.

павлиће и Пипере са задатком да контролише ову територију и затвори правце од Подгорице, Спужа и Даниловграда, и да одржава везу са јединицама Приморске оперативне групе на правцу Даниловград—Никшић (6. бригада) и дијеловима 9. бригаде у долини Мораче. Штаб корпуса је 17. априла непосредно упутио наређење штабу 7. црногорске бригаде да у рејону Никшића остави само два своја батаљона, а друга два да одмах упути преко Моракова и Роваца према Колашину ради њиховог ангажовања на овом правцу заједно са 5. црногорском бригадом и дијеловима 37. ударне дивизије.¹²⁵

Седма црногорска бригада оставила је према Никшићу, на сектору Граница—Луково, свој 1. и 2. батаљон, док су 3. и 4. батаљон извршили покрет (19. априла) правцем: Луково—Ливеровићи—Мораково—Пониквице—Ровца—Међуријечје—Колашин, одакле су одмах упућени према Мојковцу.¹²⁶

Девета црногорска бригада се повукла (15. априла) са територије Куча на просторију Пелев Бријег—Лијева Ријека—Брскут. Послије овога непријатељ је без отпора продро (16. априла) у Куче, до линије Биоче—Момче—Цвилин, а затим (17. априла) продужио наступање у двије колоне: Биоче—Пелев Бријег—Вјетерник и Кучи—Брскут—Планиница, принудио 9. бригаду да се повуче на линију Сретешка Гора—Прекобрђе—с. Тузи. Слиједећег дана непријатељ је у продужењу напада овладао положајима на линији Штавањ—Тузи—Рашково Гумно—Црна планина.

Због оваквог развоја догађаја на сектору 9. бригаде, према Матешеву и Колашину на правцу Мојковац, гдје су се прикупљале наше јединице за прелазак у противнапад, штаб 3. дивизије је наредио (18. априла) овој бригади да упорном одбраном задржи наступање непријатеља на њеном правцу, а потом да га противнападом разбије и одбаци према Братоножићима и Кучима, односно према Подгорици. У ову сврху 9. бригади је додат као појачање 1. батаљон 5. бригаде.

¹²⁵ Исто, док. 181 и 186: наређење штаба 3. дивизије од 16. IV и штаба 2. корпуса од 17. IV 44.

¹²⁶ Архив ВИИ, к. 759, рег. бр. 13-1/9: историјат 7. бригаде, и рег. бр. 15/1: наређење штаба 7. црногорске бригаде од 19. IV 44.

Девета бригада је извршила и противнапад (19. априла) на горње положаје непријатеља, потпуно га разбила и током дана принудила да одступи према Подгорици и Врмоши, последије чега њени батаљони на овом правцу поново заузимају распоред (21. априла): Лијева Ријека (1. батаљон) — Братоножићи (3. батаљон) — Кржања — Орахово — Цвилин (2. батаљон) и Брскут — Веруша (4. батаљон), док је батаљон 5. бригаде враћен у њеи састав. Слиједећих дана на овом правцу је владало релативно затишје, мањи испади четника су одбијани. Овом акцијом 9. бригаде обезбијеђена су са ове стране дјјства осталих наших јединица у рејону Мојковца.

Губици четника у борбама од 16. до 19. априла на сектору 9. бригаде били су око 30 мртвих и више рањених, док су губици ове бригаде за исто вријеме 6 мртвих и 16 рањених. Послије овог напада дијелови њемачких јединица који су у њему учествовали повукли су се из Куча у Подгорицу, а напад према Матешеву су наставили четници (око 1.600) подржани дијеловима италијанских фашиста.¹²⁷

Пошто су пристигла три батаљона 5. бригаде (1. батаљон је задржан у Андријевици) и 2. батаљон 9. бригаде из Лијеве Ријеке, штаб корпуса је издао заповијест свим јединицама овог сектора за противнапад (16. априла), по којој је требало да 5. бригада са своја два батаљона и једним батаљоном 8. црногорске бригаде, као десна колона, напада правцем: Ланишта — Бјелојевићи — Брсково — Медено гувно — Развршје — Пале — Јабучна, а 8. црногорска бригада са своја два батаљона ојачана с једним батаљоном 5. бригаде и једним батаљоном 9. бригаде, као лијева колона, напада правцем: Подбишће — Мојковац — Лепенац — Цер — Обод — Потрк. Предвиђено је да остале јединице 37. дивизије садјјствују овом нападу на тај начин што ће 4. санџачка бригада спречавати непријатељски напад од Пљеваља, дјјству-

¹²⁷ Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 28/3: бојна релација 9. бригаде, к. 73, рег. бр. 47/4: историјат њемачке 181. дивизије, к. 754, рег. бр. 22/1: наређење штаба 3. дивизије.

јући офаизивио на овом иравцу, а 3. санџачка бригада ће нападати правцем Бурењ—Цер, садјејствујући лијевој нападној колони. Командовање јединицама у овом нападу било је повјерено Рудолфу Приморцу начелнику штаба 2. корпуса.¹²⁸

Послије овог противнапада враћени су у састав својих јединица 2. батаљон 9. бригаде на правцу Лијеве Ријеке и 1. батаљон 5. бригаде на правцу Мојковца.

Десна нападна колона је у одређено вријеме (16. априла у 21 час) пошла у напад и послје жестоке борбе током ноћи непријатељ је збачен са положаја Пржишта—Медено гувно—Брсково—Мучница—Развршје, чиме је било омогућено пребацивање лијеве колоне преко моста у Мојковцу на десну обалу Таре, њен развој за борбу и наступање на правцу Мојковац—Шаховићи. Десна колона продужава напад (17. априла) правцем: Развршје—Жари—Рамо—Скок до Љубовије, једним ојачаним батаљоном, и према Ракити и Мајсторовини, те и према Равној Ријечи, осталим снагама. Непријатељ је овај напад крајем дана зауставио и интервенцијом од Мајсторовине према Бјеласици и Мучници принудио јединице ове колоне да се повуку са просторије Ракита—Дијо, на коју су биле избиле, према Развршју и Мучници. Противнападом слиједећег дана непријатељ је поново одбачен према Мајсторовини и Равној Ријечи.

Пошто је непријатељ и даље вршио нападе и снажан притисак на десно крило ове колоне, а угрозио је из правца Пошћења бок и позадину лијеве колоне, принудивши 4. санџачку бригаду да своје дијелове са овог правца пребаци на лијеву обалу Таре, наређено је повлачење јединица десне колоне (19. априла) у правцу Ровачког Требаљева, с тим да мање дијелове остави на сјеверним падинама Бјеласице, на сектору Лаишта—Бјелојевићи, а лијеве колоне и осталих јединица 37. дивизије на лијеву обалу Таре, с тим да ослонцем на

¹²⁸ Архив ВИИ, к. 392, рег. бр. 14-3: заповијест штаба 2. к. од 16. IV 44.

падине Сињајевине спријече непријатеља да пређе ријеку у рејону Мојковца.¹²⁹

Непријатељ је на правцу Мојковца био ангажовао јаче снаге, за чије разбијање и одбацивање нијесу биле довољне до тада прикупљене, односно употребљене јединице, тим прије што су у претходним борбама и покретима биле преморене, а залихе муниције потрошене. Зато је штаб корпуса одлучио: да се јединице под заштитом мањих дијелова остављених према непријатељу одморе, нахране и попуне муницијом, која је хитно требована преко савезничке војне мисије код штаба корпуса; затим да се организује и изврши нов противнапад на непријатеља у рејону Мојковца и јужног Санцака, да се он разбије и одбаци, с тим што ће, поред јединица које су учествовале у претходном нападу, учествовати и два батаљона 7. бригаде који су већ били стигли у Колашин, из рејона Никшића.

За контранапад на непријатеља у јужном Санцаку, ради његовог одбацивања према Пљевљима и Пријепљу и ослобођења Бијелог Поља одређена су, поред јединица које су учествовале у претходном нападу, два батаљона 7. црногорске бригаде и два батаљона 1. бригаде дивизије »Гарибалди«.

Трећа дивизија је поново у овом нападу употребила 5. црногорску бригаду и 3. и 4. батаљон 7. црногорске, док су њена остала два батаљона остала у рејону Никшића до 25. априла, када су (26—30. априла) преко Никшићке жупе, Бјелопавлића, Пипера и Роваца, дошла у Колашин, одакле су се повезала са осталим дијеловима своје бригаде.¹³⁰

Пошто су извршене све припреме јединица: снабдијевање муницијом, која је у међувремену дотурена

129 Пета црногорска бригада је у борбама 16—19. IV задала непријатељу на ње ом сектору веће губитке, док је сама имала 9 погинулих и 23 рањена борца. *Зборник*, т. III, к. 7, док. 195: извјештај штаба 2 корпуса од 20. IV ВШ и док. 220: оперативни извјештај 5 црногорске бригаде. Укупни губици непријатеља на овом сектору од 13—17. IV били су: 148 мртвих и 190 рањених. (*Зборник*, т. III, књ. 10, док. 144: опер. дчев. 2. к., стр. 500.)

130 *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 205 и 218: наређење штаба 7. црногорске бригаде од 25. и 29. IV.

савезничким авионима и бачена падобранима у Колашин, довођење у полазне рејоне на правцима напада, извиђање и упознавање са задацима одређеним заповијешћу штаба 2. корпуса, штабови дивизија су издали своје заповијести, у којима су конкретизовани задаци сваке јединице у овом нападу, одређеном за 23. април. На основу наређења штаба корпуса биле су поново формиране нападне колоне од јединица које у њему учествују: десна колона: 5. и 7. црногорска бригада (два батаљона) под командом команданта 3. дивизије Радована Вукановића, лијева колона: 3. санџачка, 8. црногорска и два батаљона бригаде дивизије »Гарибалди« под командом команданта 37. дивизије Жарка Видовића. Основни задатак десне колоне је био да одбаци непријатеља на правцу: Пржиште—Брсково—Развршје—Слијепач Мост—Јабучна и ослободи Бијело Поље, а лијева колона општим правцем: Мојковац—Лепенце—Цер да дијелом снага садјјејствује нападу на Бијело Поље и спријечи интервенцију непријатеља од Бродарева, а дијелом снага (3. санџачка) да одбаци непријатеља ка Пљевљима. Осталим јединицама 37. дивизије, Комског одреда и дивизије »Гарибалди«, стављено је у задатак да за вријеме противнапада изводе акције и обезбиједе дјјства нападних колона: 4. санџачкој бригади ојачаној једним теренским омладинским батаљоном и једним батаљоном дивизије »Гарибалди«, на правцу Бурђевића Тара—Пљевља, а дијеловима Комског одреда да затворе правце од Андријевице и Берана, према Бјеласици, Трешњевику и Матешеву.^{130a}

Јединице десне колоне су пошле у напад у одређено вријеме и током ноћи (23/24. априла) савладале жилав отпор непријатеља на положајима Бјелојевићи—Пржишта—Развршје—Улошевина—Брсково—Медено гувно—Мучница, а затим, током дана су продужиле шњење његових разбијених дијелова на правцу Жари—Пале и Ракита—Мајсторовина, и половином дана из* биле на линију Пале—Скок—Слијепач Мост—Ракита—

130 Исто, док. 201: заповијест штаба 3. дивизије од 22. IV 44. Исто, књ. 10, док. 144, стр. 503—504: оперативни дневник 2. корпуса.

—Дијо—Мајсторовина. Падом мрака (око 21 час) два батаљона 5. црногорске бригаде прешла су мост на Љубовији код с. Пала, и у продужењу напада током ноћи и слиједећег дана (25. априла) овлада Јабучном, Кулином, Бандером и Церовим. Остали дијелови ове бригаде прешли су Љубовију код Слијепач Моста нешто касније истог дана, (око 20 часова) пошто је непријатељ повукао тенкове из овог рејона. Напад је извршен правцем Бојиште—Мумин крш, уз садјејство батаљона који су се претходног дана пребацили. Током те ноћи и слиједећег дана (26. априла), 5. бригада је савладала посљедњи непријатељски отпор на овом правцу у рејону Мумин крша и Кулине, привукла главнину на гростор Церово—Мумин крш, и у току ноћи (26/27. априла), заједно са два батаљона 8. црногорске бригаде из лијеве колоне, извршила напад на Бијело Поље.

Овај напад се завршио неуспјехом услјед закашњења и недовољног садјејства јединица обје колоне, које су биле уморне, а ноћ је била веома мрачна, па су се повукле на полазне положаје око града да се одморе и припреме за нови напад који је одређен за слиједећу ноћ: 5. бригада јужно и западно од града, између Крушева десно, и р. Љешнице лијево, а 8. бригада сјеверио од града, између Љешнице и Лима код с. Недакуса. Ове наше јединице током дана одбијају неколико непријатељских напада из Бијелог Поља. Непријатељ се потом, осјетивши њихов све јачи притисак и схвативши да се оне припремају за поновни напад, током ноћи (28/29. априла) гшвукао преко моста на Лиму у Бијелом Пољу, који је за собом порушио, у правцу Бродарева и Сјенице, не сачекавши напад наших јединица.

Батаљони 7. црногорске бригаде, који су иападали правцем Турјак—Мајсторовина, обишли су Мучницу, одбацили непријатеља са Турјака (25. априла), а затим истог дана прешли у напад на његове положаје на линији Мајсторовина—Оштрељ, протјерали га из рејона ових села, и из Побирнице и Равне Ријеке, садјејствујући на тај начин нападу 5. бригаде према Бијелом Пољу и обезбјеђујући се према Беранама. Када је Бијело Поље ослобођено, батаљони 7. бригаде су оријентисани

према Беранама, камо је одступила једна већа група-
ција четника пошто су њихове јединице биле разбијене
у области Мојковца и на правцу Бијелог Поља.¹³¹

Штаб 3. дивизије по доласку у Бијело Поље (оса ко-
мандовања: Мојковац—Развршје—Слијепач Мост—Би-
јело Поље) издао је ново наређење потчињеним једини-
цама десне колоне о њиховом размјештају и даљим за-
дацима. Петој бригади је наређено да са два батаљона
продужи гоњење непријатеља лијевом обалом Лима у
правцу Бродарева, да пребаци један батаљон на десну
обалу и посједне Обров, те да чисти просторију према
Затону, Бољанини и долини Бистрице, и извића на прав-
цу Пештера и Сјенице. Остали дијелови ове бригаде
требало је да остану на просторији Бијело Поље—Ри-
баревина—Равна Ријека, да контролишу околну про-
сторију. Седма бригада са два батаљона имала је да
изврши покрет лијевом обалом Лима у правцу Берана
и заједно са дијеловима Комског одреда од Лубнице и
Андријевице да ослободи Беране од четника и разбије
их у овом рејону.¹³²

Пета бригада је на основу овог наређења штаба
дивизије упутила свој 1. и 3. батаљон да гоне неприја-
теља према Бродареву, заједно са дијеловима 8. црно-
горске бригаде, који су наступали лијево од ових бата-
љона.

Напад лијеве колоне (јединица 37. дивизије) одви-
јао се у оквиру гшстављеног задатка. Попгго су форси-
рале Тару између Мојковца и Шаранаца, разбиле непри-
јатеља, заједно са десном колоном, сјеверно од Мојков-
ца, у рејонима Улошевине, Лепенца и Цера, продужиле
су напад правцем Шаховићи—Бродарево, садјејствујући
десним крилом (8. црногорска бригада) десној колони
која је нападала Бијело Поље, и онемогућујући испаде
непријатеља од Пљеваља према Коврену и долини Таре.

131 Неиријатељски губици на правцу јединица десне колоне
били су око 300—350 мртвих и рањених, док су губици јединица ове
колоне у исто вријеме (23—29. IV) били 25 мртвих и 63 рањених.
Исто, док. 225: извјештај штаба 3. дивизије.

132 Исто, док. 217: наређење штаба 3 дивизије од 29. IV, Архив
ВИИ к. 754, рег. бр. 27/4: дневник команданта 3. дивизије.

Други батаљони 5. бригаде пребацио се на десну обалу Лима код Бијелог Поља, гонећи четничке групе према Пештеру и Бистрици, и обезбјеђујући се са ових праваца, а њен 4. батаљон је задржан на простору Бијелог Поља — да обавља гарнизону службу и врши контролу околине, нарочито на правцу Равне Ријеке, коју су напустили батаљони 7. бригаде због одласка у правцу Берана.

Јединице које су наступале лијевом обалом Лима према Бродареву, по избијању на линију Добраково—Милово—Добриње продужују напад преко с. Прљеви-на и Пријесначе, и подилазе (2. маја) Бродареву, па у току ноћи (2/3. маја) врше напад на ово мјесто и принуђавају непријатеља на повлачење низводно према Грачаници и Крушеву, с тим што је дио снага успио да се пребаци на десну обалу, према Страњанима и Јадовнику. Батаљони 5. бригаде продужили су шљење непријатеља према Буковик у па, пошто је дјејство 8. бригаде на овом правцу закаснило, непријатељ интервенише из правца Пријепоља (3. маја) уз подршку тенкова и успијева да се без отпора пробије у Бродарево, принудивши дијелове 5. бригаде да се повуку из овог мјеста. Послије повлачења они заузимају положаје према Бродареву на линији: Подјасен—Балићи—Јазавац.¹³³

Дијелови 8. црногорске бригаде су током 4. маја избили на просторију Буковик—Крушево, одакле су пресјекли комуникацију Пријепоље—Бродарево, па је штаб 37. дивизије организовао поновни напад (4/5. маја), у којему су учествовала по два батаљона из 5. и 8. бригаде. Непријатељ је био принуђен да напусти Бродарево и да се повуче према Пријепољу. Његови покушаји током дана (5. маја) да интервенише од Пријепоља били су осујећени и задржани дјејством јединица 3. и 8. бригаде 37. дивизије.

Послије ослобођења Бродарева дијелови 5. бригаде (1. и 3. батаљон) задржани су на простору Бродарево—

¹³³ У Бродарево се пробило око 400 Нијемаца и милиционера. Архив ВИИ, рег, бр. 27/4: поменути дневник команданта 3. дивизије.

—Буковик да затворе иравац од Пријепоља, заједио са дијеловима 37. дивизије.¹³⁴

Седма црногорска бригада (3. и 4. батаљон) извршила је покрет (30. априла) из рејона Рибаревине, лијевог обалом Лима према Беранама и из Међуријечја (1. и 2. батаљон) преко Колашина и Трешњевика, према Андријевици. Њен задатак је био да нападне четнике у долини Лима, на простору Андријевица—Беране, који су се овдје искупили пошто су разбијени у области Мојковца и јужног Санцака.

Дијелови 7. бригаде (3. и 4. батаљон) који су наступали из правца Рибаревине код Бијелог Поља, напали су из покрета (30. априла/1. маја) непријатеља у Беранама и преко Беран-Села и Доља продрли у град. Четници су у току исте ноћи извршили противнапад и одбацили из града дијелове 7. бригаде, који су се повукли на линију Беран-Село—Долац, одакле су се повезали са батаљонима ове бригаде који су стигли из Андријевице и дијеловима Комског одреда на сектору Беране—Андријевица.

Пошто је објединио команду над цијелом бригадом и јединицама Комског одреда и прикупио податке о непријатељу и његовом распореду у Беранама и долини Лима, према Андријевици, штаб 7. црногорске бригаде издао је (4. маја') нову заповијест за напад.¹³⁵

Уочи овог напада наше јединице су биле распоредене: Беран-Село—Буче (3. и 4. батаљон 7. бригаде и Беранско-андријевички батаљон Комског одреда), Слатина—Андријевица—Превија—Сућеска—Крушево) 1. и 2. батаљон 7. бригаде и Вasoјевићки батаљон Комског одреда.

На простору Берана и непосредне околине и десном обалом Лима између Берана и Андријевице (на положајима: Јасиковац—Буковац—Шекулар—Грачаница—Баљ—Сеоце) налазило се прикупљено око 1.500 четника и око 300—400 недићеваца, који су такође учествовали у борбама на сектору Бијело Поље—Мојковац.

¹³⁴ Губици непријатеља на сектору Бродарева процијењени око 120 мртвих и рањених, а само 5. бригада имала је 11 мртвих и рањених: извјештај штаба 5. бригаде од 8. V 44.

¹³⁵ Исто, док. 228: заповијест штаба 7. бригаде од 4. V 1944.

Заповијешћу штаба бригаде биле су формираи три нападне колоне јачине по два батаљона. Десна је напала правцем: Андријевица—Ријека Марсенића—Дапсић^и—Доња Рженица—Буковац—Јасиковац, средња: с. Буче—Лужац, а лијева колона Беран-Село—Бурђеви Ступови, према центру града. Јединице су пошле у напад истог дана у 21 час руковођене штабом бригаде, који се кретао иза средње колоне.

Јединице десне колоне почеле су са нападом раније (око 12 часова) и у току дана очистиле од четника зону којом су наступале до линије Шекулар—Ријека Марсенића, и у продужењу подишле (до 23 часа) Буковику, са којег су четници покушали пружити отпор предузимајући неколико противнапада, али су после пола ноћи енергичним нападом јединица ове колоне били одбачени и са овог положаја. Јединице средње колоне на свом иравцу наступања наишле су на јачи отпор, нарочито код с. Пешца, а батаљоки лијеве колоне код манастира Бурђеви Ступови и аеродрома. Међутим, непријатељ је на оба ова правца, без обзира на испољену упорност у почетку, разбијен и отпочео повлачење у разним правцима, користећи за то ноћ. Град Бераи је ослобођен до 2 часа (5. маја), после чега су наше јединице продужиле гоњење разбијених дијелова чегника, који су се иовлачили према Петници, Рожају и Шекулару, док се једна група повукла између Мурине и Андријевице према Комовима и Врмоши.

Губици непријатеља у овим борбама, по оцјени штаба 7. бригаде, били су: око 150 погинулих, 120 рањених, 30 заробљених, док се око 150 четника утопило газећи ријеку Лим, пошто им је био онемогућен прелаз преко моста. Губици наших јединица које су учествовале у овом нападу били су 15 погинулих и 47 рањених бораца, од којих су накнадно подлегли ранама још 4 борца. Наше јединице су овом приликом заплијениле 1 митраљез, 4 пушкомитраљеза, 60 пушака и већу количину муниције.¹³⁶

Послије успјешног напада на четнике на сектору Беране—Андријевица, јединице 7. црногорске бригаде

¹³⁶ Р. Вукаловић, *Ратни пут Треће дивизије*, стр. 287.

заузеле су распоред: 1. батаљон с. Дапсићи, да би контролисао правац према Рожају; 2. батаљон Полице према Рожају и р. Љешиици; 3. батаљон Беране—аеродром—Хареми; 4. батаљон Божићи—Андријевица—Сеоце; а остале јединице: Васојевићки ударни батаљон на просторији Грачаница—Луке, а Допунски батаљон штаба корпуса, који је био упућен на овај сектор, на просторији Крушево—Полимље—Цецуне—Булиће, док су се дијелови Комског одреда размјестили на широј просторији Берана и Андријевице, сами или заједно са наведеним јединицама.¹³⁷

Ослобођењем Берана, Бијелог Поља и Бродарева и одбацивањем непријатеља према Рожају, Сјеници, Пријепољу и Пљевљима, поново је успостављена слободна територија у јужном Санцаку и долини Лима, на коју је непријатељ извршио напад 11. априла 1944. године, користећи се присуством наших мањих снага на овој територији, односно јединица 37. дивизије развучених на широком фронту од Берана до Пријепоља и Пљеваља.

Четници су искористили офанзиву њемачких јединица током зиме преко Санцака према Босни и задржавање њихових гарнизона дуж комуникације Сјеница—Пријепоље—Пљевља, па су се прикупили, повезали и организовали ради напада на нашу слободну територију, што је одговарало и потребама окупатора у односу на безбједност ове комуникације, њено осигурање.

По одобрењу окупатора, Павле Буришић је током зиме прикупио на простору Нове Вароши, Пријепоља и Пљеваља око 500—600 четника из Васојевића и од њих формирао Андријевичку и Беранску четничку бригаду. На овој просторији је вршио мобилизацију, формирање четничких јединица (Пљеваљске, Прибојске, Бјелополске, Пријепољске, Милошевске, Колашинске четничке бригаде) и повезивање са муслиманском милицијом у овој области. Као помоћ четницима, из Србије је на ову просторију упућен и један батаљон недићеваца (Српске државне страже) јачине 400—500 војника,

¹³⁷ *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 239: извјештај штаба 7. бригаде од 9. V 1944.

а њемачка команда их је ојачала пјешадијом (до једног батаљона), хаубичком и противтенковском артиљеријом, тенковима и оклопним возилима, минобацачима и митраљезима. За садјејство овој групацији предвиђено је и ангажовање четника од Подгорице (група Борђија Лашића) према Колашину.¹³⁸

Све припреме непријатеља за напад завршене су током марта и почетком априла, а напад је отпочео када су јединице 3. дивизије биле ангажоване према Подгорици и долини Зете, а 2. пролетерска дивизија на правцу Србије, и када је у таквој ситуацији 37. дивизија, која се сама налазила у Санцаку и долини Лима, била недовољна да заустави дубљи продор непријатеља на ослобођену територију.

У оваквој ситуацији било је неопходно пребацивање главнине 3. ударне дивизије из долине Зете у област јужног Санцака и Берана, и њена употреба по већ изложеном плану штаба 2. корпуса. Непријатељ је у резултату противудара јединица 3. и 37. дивизије, Комског и Бјелопољског одреда, разбијен на ширем простору Мојковца, Бијелог Поља, Бродарева и Берана, чиме је његов подухват завршио потпуним неуспјехом. Покушај непријатеља да се од Подгорице пробије према Колашину, у позадину наших јединица које су вршиле противнапад, био је ометан дјејством 9. црногорске бригаде и дјелова Зетског одреда који су разбили четнике између Матешева и Лијеве Ријеке и одбацили их према Подгорици. По процјени наших штабова, непријатељске снаге које су учествовале у овој операцији бројале су око 4.000—6.000 Нијемаца, четника и недићеваца.¹³⁹

И на осталим секторима јединице 2. ударног корпуса у овом периоду биле су у сталној борбеној активности. У Херцеговини и западним рејонима Црне Горе 29. херцеговачка дивизија је, током априла и маја, нарочито за вријеме непријатељске офанзиве у Санцаку, сво-

¹³⁸ Исто, т. III, књ. 7, док. 204: извјештај штаба 2. ударног корпуса од 24 IV Врховном штабу.

¹³⁹ Исто, док. 225: извјештај штаба 3. дивизије од 2. V 1944. ттабу 2. корпуса.

јим сталим дјејствима везивала за себе јаке снаге њемачке 181. и 369. дивизије, усташке, домобранске и четничке формације.

Петог априла 11. херцеговачка бригада разбија дијелове ових њемачких јединица и четнике на комуникацији Љубиње—Столац. Са овом бригадом у нападу су учествовали и дијелови Јужнохерцеговачког одреда. Непријатељу су код с. Жегуље нанијети губици од преко 50 мртвих и више рањених, а он је одбачен према Стоцу. Слиједећег дана (6. априла) непријатељска колона јачине око 2.000 Нијемаца и четника покушала је да се пробије од Ластве према Вилусима, па су је јединице 12. херцеговачке бригаде противнападом на линију Клобук—Илијино брдо задржале и одбациле у Ластву, уз губитке од 16 мртвих и рањених непријатељских војника. Слиједеће ноћи (7/8. априла) непријатељ јачине од око 3.000 Нијемаца и четника напао је од Грахова и пробио се у Осјеченицу и Вилусе, а затим продужио (9. априла) у правцу Велимља. И на овом правцу 12. бригада успијева да га задржи и противнападом одбаци према Вилусима нанијевши му губитке од око 60 мртвих и рањених, док је ова бригада имала 10 погинулих и 6 рањених бораца. Истог дана одбијен је и напад непријатеља од Билеће. Дијелови 11. бригаде и Јужнохерцеговачког одреда у ово вријеме потискују четнике у региону Чапљине код с. Прибиловаца и одбијају њемачку колону од око 300 војника која им је из Чапљине ишла у помоћ. У овој борби погинуло је и заробљено око 90 непријатељских војника.

Непријатељ је испољавао активност и око Билеће и Гацка, и на правцу Невесиња. Дијелови 11. бригаде и Сјевернохерцеговачког одреда напали су код с. Залома невесињску четничку бригаду и том приликом заробили око 40 четника. За вријеме непријатељске офанзиве у Санцаку 10. херцеговачка бригада је напала (24. априла) непријатељску колону од око 1.000 Нијемаца, четника и домобрана, која је покушала да се из Гацка пробије за Билећу и одбацила је према Автовцу и Гацку, нанијевши јој губитке од око 20 мртвих и рањених. Непријатељ је извршио напад (24/25. априла) и из Билеће на ди-

јелове 10. бригаде на простору с. Баљаца. У нападу су учествовали дијелови Билећке и Вучедолске четничке бригаде. Ангажовањем свих батаљона 10. бригада је одбила и одбацила непријатеља у Билећу, нанијевши му губитке од око 45 мртвих и рањених. Док је 10. бригада водила борбу на правцу Билећа—Гацко, 12. херцеговачка бригада је напала четнике у Јтастви и ослободила ово мјесто, а затим их протјерала према Требињу. Непријатељ је имао губитке 30 мртвих и рањених.¹⁴⁰

Упоредо са нападима из Гацка и Билеће непријатељ је нападао на слободиу територију и од правца Невесиња и Стоца. У борбама 11. херцеговачке бригаде у Сјевернохерцеговачког одреда (22—24. априла) непријатељ је био разбијен на Трусини и принуђен да се повуче у Невесиње.

Јединице 29. дивизије су, у међувремену док су вођене борбе у Санцаку, изводиле непрекидне акције против четника, окупаторских колона и транспорта на комуникацијама и вршиле притисак према његовим гарнизонима. Непријатељ је у борбама са јединицама ове дивизије, током априла, имао губитке од око 450—500 убијених, рањених и заробљених: четника, Нијемаца, усташа и домобрана, док смо ми у тим борбама имали око 90 погинулих, рањених и несталих.¹⁴¹

Обострана активност на оперативном подручју 29. дивизије продужена је и током маја 1944. године. Дијелови Невесињског четничког корпуса, њемачке 369. дивизије и 9. домобранске бригаде, јачине око 2.000 војника, напали су од Невесиња и Гацка јединице 29. дивизије. Продирући преко комуникације Гацко—Билећа (3. маја), непријатељ је дијелом снага продро у Билећу, али су остале његове снаге противнападом дијелова 29. дивизије од Трусине одбачене у полазне гарнизоне. У тродневним борбама на овом простору непријатељ је имао око 100 мртвих и рањених, док су јединице 10. и 11. херцеговачке бригаде и Сјевернохерцеговачког одреда имале преко 60 мртвих, рањених и несталих бораца.¹⁴²

¹⁴⁰ *Хронологија*, стр. 723—725, Петар Вишњић, *Нека борбена дејства 2. ударног корпуса*, стр. 32.

¹⁴¹ Оперативни дневник 29. дивизије.

¹⁴² *Хронологија*, стр. 751.

Непријатељску колону, која је у оквиру овог напада наступала од Грахова и Требиња ка Вилусима, разбила је 12. херцеговачка бригада. Прелазећи у противнапад (2. маја), 10. бригада је напала непријатеља код Корита, а 11. бригада код Липника, одбацивши га у Гацко и Невесиње. Код Џинове Махале, у рејону Невесиња, дијелови 10. бригаде разбили су 2. невесињску четничку бригаду. Непријатељ је поново напао (5. маја) од Грахова, Требиња, Билеће и Гацка јединице 10. и 12. херцеговачке бригаде, али је слиједећи дан (6. маја) одбачен на свим правцима уз губитке од око 100 мртвих и рањених.¹⁴³

Непријатељ је, из правца Гацка и Невесиња, јачим снагама поново напао (12. маја) јединице 29. дивизије и успио да се пробије до с. Давидовића код Билеће. У четвородневним борбама вођеним на овим правцима 10. и 11. херцеговачка бригада и дијелови Сјевернохерцеговачког одреда зауставили су непријатеља, а затим га на оба правца разбили и одбацили у полазне гарнизоне. У нападу су учествовали, поред дијелова њемачке 369. дивизије, четници и домобрани. Губици непријатеља у овим борбама били су око 370 погинулих и рањених, док су јединице 29. дивизије имале 56 мртвих и рањених и око 50 несталих.¹⁴⁴

Непријатељ је крајем мјесеца (28. маја) поново предузео напад из Требиња према Ластви са дијеловима 369. дивизије и Требињске четничке бригаде, али су га дијелови 110Г (2. далматинска бригада), послје тродневних борби на овом правцу, задржали нанијевши му губитке од око 80 мртвих и рањених.¹⁴⁵ Исто тако, дијелови Требињског и Невесињског четничког корпуса, ојачани дијеловима 369. дивизије и 13. СС дивизије »Ханцар«, напали су јединице 29. дивизије у источној Херцеговини. Противнападом 10. и 11. бригаде и Сјевернохерцеговачког и Јужнохерцеговачког одреда, уз садјеј-

143 У нападу учествовале Требињска, Билећка, Гатачка и Вучедолска четничка бригада и дијелови 181. и 369. њемачке дивизије. Исто.

144 *Хронологија*, стр. 753.

145 Исто, стр. 756.

ство 2. далматинске и 12. херцеговачке бригаде, непријатељ је задржан и одбачен у гарнизоне. У петодневним борбама са непријатељским колонама, које су покушавале да се пробију на ослобођену територију источне Херцеговине, непријатељу су нанијети губици од око 200 мртвих и рањених, док су наше јединице имале 22 мртва, 16 рањених и 30 несталих.¹⁴⁶

Јединице 29. херцеговачке дивизије, у повременом садјејству са јединицама Приморске оперативне групе, током априла и маја 1944. одиграле су значајну улогу на оперативном подручју Херцеговине, везујући сталним акцијама знатне непријатељске снаге, носећи им велике губитке у мртвим, рањеним и заробљеним и већем ратном плијену (у муницији, оружју и разној опреми). Ово је била значајна подршка осталим јединицама корпуса које су вршиле противудар у јужном Санцаку и долини Лима, и повратиле напуштену територију.

4. ПРОДОРИ ЈЕДИНИЦА 2. УДАРНОГ КОРПУСА НА ТЕРИТОРИЈУ ИСТОЧНОГ САНЦАКА И ДЕСНЕ ОБАЛЕ ЛИМА

Јединице 2. ударног корпуса, после је разбијања непријатеља у области Мојковца и долини Лима, настављају борбе у наредном периоду (мај—јуни) у циљу стабилизације ослобођене територије и њеног проширења у источном Санцаку и Црној Гори. Активност је испољавана нарочито према комуникацији Сјеница—Пријепоље—Пљевља, коју је непријатељ користио за пребацивање трупа и материјала, и на сектору Андријевица—Беране—Бијело Поље—Бродарево, гдје су разне четничке групе и муслиманска милиција имале још знатан утицај у околним селима у долини Лима. Ову територију је било потребно очистити од непријатеља, учврстити и омогућити да на њој неометано функционише народна власт и организације НОП-а, због будућих потреба јединица НОВ у овој области.

¹⁴⁶ Исто.

Преношење дјејстава јединица 2. корпусу источно од Лима, на десну обалу ове ријеке, било је од великог значаја у овом моменту, и као помоћ и садјејство јединицама 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије, које су биле принуђене да се, под притиском јаким непријатељских снага, повлаче из Србије на ослобођену територију у Санџак. Ове двије дивизије послје покушаја продора у Србију почеле су (5. маја) да се повлаче са простора Јелова гора—Повлен, према Ужицу, а затим по наређењу Врховног штаба (12. маја) према Санџаку, гдје су под борбом стигле до 21. маја и пребациле се на лијеву обалу Лима, код Бродарева.

Дјејства јединица 2. корпуса у овој области у наредном периоду, поред наведеног, била су од изузетног значаја и зато што су стварала услове за прикупљање јединица НОВ у Санџаку, које су по одлуци Врховног штаба већ биле одређене да изврше продор у Србију, за њихово снабдијевање и потпуну припрему на овој територији за извршење предвиђеног оперативног маневра, до којег је дошло, крајем јула 1944. године.

Окупатор је у ово вријеме, око 10. маја, имао у Пљевљима, Пријепољу, Новој Вароши и Сјеници посаде од по 300—350 војника, које су припадале њемачком пуку »Бранденбург«, ојачаном брдском и противтенковском артиљеријом и тенковима. Оне су обезбјећивале саобраћај и везе између ових мјеста, уз помоћ муслиманске милиције и четника из ових рејона. Разбијени четници су се прикупљали око Пљеваља, Пријепоља, Нове Вароши и Чајнича, ближе окупаторским гарнизонима, а муслиманска милиција у ширем рејону Пријепоља и на Пештуру и Бихору.¹⁴⁷

У то вријеме у долини Лима јединице 2. корпуса су имале: на сектору Андријевица—Беране—Бијело Поље—Бродарево 5. и 7. бригаду 3. дивизије, док се 9. бри-

147 На сектору Пријепоље—Пљевља иако су се групе разбијене Пљеваљске, Прибојске и Нововарошке четничке бригаде и група Павла Ђуришића. На сектору Чајниче—Фоча била је група Василије Бодирога, а око Пријепоља, у Великој ЖУПИ муслиманска милиција. Укупно у овим рејонима било 3 500 четника и милиционера, *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 24: извјештај штаба 37. дивизије од 10. V 44.

гада ове дивизије налазила према Подгорици. Овим јединицама је био задатак да са лимског мостобрана испољавају дјејства према Пештеру, Сјеници и комуникацији Сјеница—Пријепоље, као и да се обезбјеђују према Рожају, Плаву и Гусињу. На овом сектору је била ангажована, под командом штаба 3. дивизије, и 1. бригада италијанске дивизије »Гарибалди« за дјејство у склопу бригада 3. дивизије. Лијево од 3. дивизије, на сектору Бродарево—Пријепоље—Пљевља, налазиле су се јединице 37. дивизије које су затварале правце према јужном Санцаку и долини Таре, и нападале непријатеља на комуникацији Пријепоље—Пљевља.

На основу заповијести штаба 3. дивизије од 10. маја: 5. црногорска бригада са три батаљона, са сектора Бијело Поље—Бродарево, чисти просторију на десној обали Лима између р. Бистрице и Бродарева од четника и милиције, обухватајући села Гргаје, Гошево и Вишњево, и дјејствује према комуникацији Пријепоље—Сјеница, с тим да на њој напада непријатељске колоне и транспорте. Један батаљон ове бригаде остаје на простору Бродарево—Буковик да руши комуникацију Бродарево—Пријепоље и извршава задатке обезбјеђења на овом правцу заједно са дијеловима 8. црногорске бригаде 37. дивизије. Ови дијелови одржавају везу са јединицама бригаде источно од Лима, служећи, у случају потребе, за њихов прихват. Седмој црногорској бригади је наређено да са два батаљона пређе на десну обалу Лима у рејону Бијелог Поља, и са простора Обров—Бистрица—Радојева Глава затвори правце од Пештера и контролише околну просторију и да, у случају потребе, прихвати дијелове 5. бригаде са десне обале. Друга два батаљона ове бригаде остају и даље у рејону Бераи и Андријевице, источно од Лима, ради чишћења и контроле околне просторије и обезбјеђења ових праваца.¹⁴⁸ Прва италијанска бригада дивизије »Гарибалди« заузела је распоред у оквиру распореда и задатака 3. дивизије и размјестила се на просторији: Бродарево—Бијело Поље—Острел—Прилоге.

¹⁴⁸ Наређење штаба 3. дивизије од 10. V. *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 242,

Слиједећег даиа (11. маја) јединице су приступиле извршавању задатака по наређењу. Пета бригада по преласку Лима, са 2. и 4. батаљоном, у рејону Бијелог Поља напада раштркане групе четника и милиције на десној обали, на правцу Пештера и планине Јадовника, слама нешто јачи отпор непријатеља на простору Страњана, Савина крша, Витиљка, као и на простору села Вишњева, Трешњевице, Гошева, а затим избија на линију Сопотница—Козомор (4. батаљон) — Букова глава—Јеленак (2. батаљон). Избијањем батаљона 5. бригаде на доминантне положаје Јадовника и Озрена угрожена је комуникација Пријепоље—Сјеница и отклоњен притисак непријатеља из овог правца према долини Лима. Батаљони су се са ове линије обезбиједили према Пештеру и Сјеници. Непријатељ је извршио (13. маја) противкапад према Јадовнику и Јеленку, али је на оба правца одбијен. Поред милиције и четника, у нападу је учествовала и по једна чета Нијемаца. Послије овога, користећи се постигнутим успјехом, батаљони 5. бригаде су отпочели са притиском и нападима на комуникацију Пријепоље—Сјеница, на одсјеку Караула—Милошев до, пошто је и 3. батаљон ове бригаде, пошто се пребацио преко Лима, заузео распоред на десном крилу њеног 2. батаљона на сектору Трешњевица—Јеленак—Мачковац, па је 2. батаљон био ослобођен за ова дјјства. Први батаљон 5. бригаде, као што је било предвиђено, остао је у рејону Бродарева.¹⁴⁹

На десном крилу 5. бригаде заузела је распоред 7. бригада са својим 1. и 3. батаљоном, и то на положајима: Радојева глава—Савино Поље—Костеница; са истуреним дијеловима према Пештеру размјестио се 1. батаљон са задатком да затвори долину Бистрице, а на сектору Обров—Лозница распоредио се 3. батаљон да извића правце Змињац—Ивање и Затон—Ракље. Ове јединице су наредних дана (до 20. маја) откривале и уништавале мање групе четника на овој просторији, извићале према Пештеру и Сјеници и одржавале везу са батаљонима 5. бригаде. Други и 4. батаљон 7. бригаде размјестили су се на гхростору Полице (2. батаљон) —

149 Архив ВИИ, к. 758, рег. бр. 16-1/3: бојна релација 5 бригаде.

Беране (4. батаљон), с тим што је овај батаљон упутио једну своју чету у Андријевицу на сектор Коњуха за ојачање дијелова Комског одреда, иошто је штаб корпуса одавде повукао (20. маја) свој Допунски батаљон.¹⁵⁰

Дјејства јединица 5. црногорске бригаде (14. и 15. маја) са сектора Гвозд—Милошев До—Кобиља глава и са сектора Карауле на њемачки саобраћај (аутоколоне) на комуникацији изазвала су реаговање непријатеља, који је извршио напад (16. маја) на 5. бригаду и одбацио је са комуникације у рејону Караула—Гвозд према Јадовнику, и својим дијеловима избио на линију Сопотница—Присоје—Крш. Док је на овом сектору нападала колона Нијемаца и четника од око 1.500 војника, друга његова колона јачине од око 700—800 војника вршила је напад из правца Сјенице и Коритника на положаје 3. батаљона Букова глава—Јеленак, али је њен напад током дана био задржан пошто је претрпјела знатне губитке. Према 7. бригади непријатељ тог дана није испољио дјејство.

Слиједећег дана (17. маја) непријатељ је продужио са нападима на 2. и 4. батаљон 5. црногорске бригаде. Успио је да одбаци њен 4. батаљон према с. Милаковићима и Тоцилову, да овлада Јадовником и уђе у с. Странане. Крајем дана положаји бригаде налазили су се на линији: Врхови—Кожељ—Ластва—Ревуша—Мачковац—Јеленак пред којом је непријатељ задржан наредна два дана (18—19. маја), без веће активности с једне и друге стране.

Садјејствујући нападу Нијемаца и четника муслиманска милиција је 19. маја извршила напад на дијелове 7. бригаде (1. батаљон) на линији Градина—Градац—Шиповица—Брезовац и потиснула их ка долини Бистрице, те избила на линију Врх—Средње брдо—Стубло.

У међувремену (15—18. маја), непријатељ је покушавао од Пријепоља да одбаци 8. бригаду са сектора Грачаница—Скокуће, али у томе није успио.

¹⁵⁰ *Зборник*, т. III к. 7, док. 251: бојна релација 7. црногорске бригаде.

Непријатељ је испољио активност према јединицама 3. и 37. дивизије да би се ослободио њиховог притиска на комуникацији Сјеница—Пријепоље—Пљевља и спријечио прихват и пребацивање преко ове комуникације 2. и 5. дивизије НОВЈ, које су се преко Златара пробијале на овом правцу према ослобођеној територији у Санцаку. Штабови наших јединица на овом сектору били су обавијештени од штаба корпуса о кретању ових дивизија па су предузели мјере за њихов прихват и пребацивање преко комуникације Сјеница—Пријепоље на лијеву обалу Лима. У ту сврху штаб 37. дивизије наредио је (18. маја) својим јединицама да 19. маја отпочну са нападима на комуникацију Пријепоље—Пљевља и врше притисак према Селашници и Пријепољу, правцем Барице—Столац, с тим да 8. црногорска бригада изврши напад тога дана у 21 час на дио комуникације Миоска—Коловрат—Рикавице, и на тај начин веже непријатеља за себе. Штаб 3. дивизије наредио је 5. и 7. бригади да у току истог дана изврше извиђања и припреме и да у ноћи између 19. и 20. маја нападну непријатеља на свом сектору, овладају Јадовником и продру на сјевер, да би се повезале са дијеловима 2. и 5. дивизије и обезбиједиле њихово пребацивање на лијеву обалу Лима.¹⁵¹

Пета црногорска бригада је током ноћи прешла у напад на непријатеља на простору Јадовник—Савин крш—Витиљка—к. 1701 и према комуникацији и повезала се током дана са дијеловима 5. дивизије у рејону Страњана и 2. дивизије у рејону Карауле. Дијелови 5. дивизије су претходне ноћи (18/19. маја) форсирали комуникацију између Пријепоља и манастира Милешево и пробили се према Дечеву и Сопотници, повезујући се код с. Ивања са дијеловима 8. црногорске бригаде (19. маја), а код с. Страњана са дијеловима 5. црногорске бригаде (20. маја), док се 2. пролетерска дивизија пробила преко комуникације исте ноћи када је 5. бригада вршила напад, не наишавши у рејону Карауле на отпор непријатеља.

¹⁵¹ Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 26/4: операцијски дневник 3. дивизије.

Утоку наредне ноћи и слиједећег дана све јединице 2. и 5. дивизије, ио наређењу штаба корпуса, прелазе на лијеву обалу ЈТима у рејону Бродарева, преко моста који је подигла 5. бригада за пјешаке и коње, ради одмора и припремања за поновни покрет према Србији када услиједи наређење Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Седма црногорска бригада је у међувремену извршила напад на свом сектору и потисла милицију са њених положаја до линије Годијево—Остроноша—Петрово брдо.

Покушај иепријатеља (20. маја) да збаци са Јадовника дијелове 5. бригаде није успио. Међутим, он је и даље вршио јак притисак на њене батаљоне, па јој је наређено да се, по преласку свих јединица 2. и 5. дивизије на лијеву обалу Лима, повуче са Јадовника на линију к. 822—Врхови—Кабља глава—Ревуша—Јеленак, и да отуда заједно са дијеловима 7. бригаде затвори пратвац према Бијелом Пољу.¹⁵²

За вријеме борби 5. и 7. бригаде на овом сектору јединице 37. дивизије су нападале комуникацију Пљевља—Пријепоље и чистиле пљеваљски срез од заосталих четничких група. Док је 4. санџачка бригада вршила стални притисак према Пљевљима, на правцу Јабука—Камена Гора дјејствовале су 3. санџачка и 8. црногорска бригада. Према јединицама ове дивизије иепријатељ је био веома активан, нарочито после 15. маја, када је почео да напада 8. црногорску бригаду на линији Дураци—Голочеврша, што је продужио и слиједећих дана (17. и 18. маја). Све ове нападе 8. бригада је успјела да одбије и да се задржи на сектору Лим—Скокуће.

У вези с овим нападима (18. маја) штаб 37. дивизије усмјерава дјејства: 3. бригада с једне и друге стране комуникације Пљевља—Пријепоље врши притисак према Пријепољу и Сељашници и напада на Јабуку и комуникацију Јабука—Пљевља; 8. црногорска бригада на-

¹⁵² У времену 11—21. V на сектору 5. и 7. бригаде иепријатељ је имао губитке око 200 погинулих, рањених и заробљених војника, док су губици ових наших јединица били 11 мртвих и 40 рањених. Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 27/4: дневник команданта 3. дивизије, и рег. бр. 26/4: оперативни дневник 3. дивизије.

пада на комуникацију на одсеку Миоска—Коловрат—Рикавац, с ослонцем на положаје на Савином Лакту, а 4. санџачка бригада врши притисак према Пљевљима. Непријатељ је на сектору ових јединица био потиснут, а потом протјеран према Пљевљима и Пријепољу.

Јединице ПОГ су у то вријеме нападале комуникацију Цетиње—Будва—Котор—Херцег-Нови, и продором на правцу Зупци—Ластва протјерале њемачко-четничке дијелове у правцу Требиња и Доњих Зубаца и избиле (17. маја) на комуникацију Требиње—Граб.¹⁵³

На сектору 9. црногорске бригаде и Зетског одреда није било током маја значајнијих борбених активности. Повремене испаде непријатеља из Подгорице, Даниловграда и Спужа успјешно су одбијале ове јединице. Наше јединице на овом сектору обезбјеђивале су слободну територију са југа, помагале активност народних и војнопозадинских власти и изводиле политичку наставу у оквиру разних курсева по четама. Веза јединица овог сектора са штабом 3. дивизије (Бијело Поље) одржавана је преко помоћног командног мјеста у Колашину, на којем се налазио начелник штаба дивизије. Артиљерија дивизије била је обједињена Артиљеријском групом 2. ударног корпуса, формираном 8. маја 1944. године.¹⁵⁴

5. ОДБРАНА ОСЛОБОБЕНЕ ТЕРИТОРИЈЕ СА МОСТОБРАНА БИЈЕЛО ПОЉЕ—БРОДАРЕВО

Послије 20. маја, на просторији западног Санџака и у долини горњег тока Лима прикупљале су се и припремале јединице НОВ за одлазак у Србију. У покрету из долине Таре, ка овој просторији налазила се 17. источнотосанска ударна дивизија ради повезивања са 2. пролетерском и 5. крајишком дивизијом, које су се послије покушаја продора на овом правцу оvdје размјестиле.

¹⁵³ П. Вишњић, поменуто дјело.

¹⁵⁴ *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 237: Наређење штаба 2. корпуса о формирању артиљеријске групе 2. ударног корпуса.

Прикупљање ових дивизија, иријем материјала и припреме за пробој вршени су под заштитом јединица 2. ударног корпуса, које су имале задатак да бране ову област и створе што повољније услове за продор ових дивизија са мостобрана источно од Берана и Бијелог Поља ка долини Ибра.

Штаб 2. ударног корпуса је одржао (21. маја) савјетовање у Бијелом Пољу са штабовима 2, 3. и 5. дивизије на којем је, у вези са овим припремама, одређен размјештај и задаци јединица у наредном периоду, до упућивања Групе за продор у Србију.

На бази одлука донијетих на овом састанку, јединице су заузеле слиједећи распоред:

— Трећа дивизија је и даље остала на десној обали Лима, источно од Бијелог Поља и Бродарева, на сектору Бродарево—Сјеница—Бихор. Под њену привремену команду за извршење задатака на овом сектору стављена је 8. црногорска бригада 37. дивизије.

— Тридесет седма ударна дивизија, без 8. црногорске бригаде, била је на сектору Рудо—Пљевља—Пријепоље—Прибој, сјеверно од комуникације Пљевља—Пријепоље.

— Пета крајишка дивизија налазила се на сектору Пљевља—Бродарево;

— Друга пролетерска дивизија била је на сектору Беране—Рожај—Андријевица—Плав—Гусиње.

Остале јединице 2. корпуса остале су на дотадашњим секторима (ПОГ у старој Црној Гори и Црногорском приморју, а 29. дивизија у Херцеговини), док је дивизија »Гарибалди« размјештена на оперативном простору корпуса са осталим јединицама.

Седамнаестој ударној дивизији (источнобосанској) наређено је да се са простора Фоча—Горажде—Чајнице, гдје се још налазила, помјери и размјести на просторију Чајнице—Челебић¹⁵⁵—Мељак ради сређивања и припреме за даљи покрет.

У наредном двомјесечном периоду, до упућивања Оперативне групе у Србију, на десној обали Лима во-

¹⁵⁵ Зборник, т. III, књ. 7, док. 257: наређење штаба 2. корпуса од 25. V 1944.

ћене су борбе на сектору Бродарево—Бијело Поље—Беране—Андријевица са непријатељским јединицама које су покушавале да потисну наше снаге са ове просторије и онемогуће проширење мостобрана и прикупљање на њему наших јачих снага.

Непријатељ је наставио са притиском на 5. црногорску бригаду и принудио је да се (22. маја) повуче ка Врбници и Вишњеву, а наредног дана према долини Бистрице. Међутим, у предузетим противнападима (23/24. маја и 24. маја) непријатељ је поново одбачен према Јадовнику, Озрену и Пештеру, а јединице бригаде посјеле су линију: Врбница—Плана—Граде—Вишњево—Голуб—Кофро (к. 1290).

Истовремено је од Катуништа и Баловића муслиманска милиција напала батаљоне 7. црногорске бригаде, који су се налазили на положајима десно од 5. црногорске бригаде: Хум—Бруса—Венац (1. батаљон)—Врх—Змиџац (3. батаљон)—Равни гвозд (1. италијански батаљон). Напад милиције одбијен је уз губитке.

На сектору јединица 3. дивизије непријатељ је имао снаге јачине од око 1.500 четника, милиционера и Нијемаца. У борбама (22—25. маја) имао је око 20 погинулих и више рањених, а јединице 3. дивизије 5 мртвих и 12 рањених.¹⁵⁶

У међувремену су у рејон Бијелог Поља стигли и остали батаљони 7. бригаде (2. и 4.) из Берана, пошто су их смијенили дијелови 2. пролетерске дивизије, а 8. црногорска бригада, која се налазила на просторији Крушево—Миљевићи—Виницка—Стојчево према Пријепољу, стављена је, на основу одлуке штаба корпуса, под команду штаба 3. дивизије.

Непријатељ је покушавао да потисне дијелове 3. дивизије у долину Лима, предузимајући дјејства преко Јадовника и од Сјенице и Пештера ка долини Бистрице. Међутим, отпором 5. и 7. црногорске бригаде ометан је у овим намјерама, заустављен, а затим су његови дијелови који су били извршили дјелимичне продоре на овом правцу одбачени. Предњи дијелови непри-

¹⁵⁶ Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 27/4: дневник команданта 3. дивизије.

јатеља су се налазили (26. маја) на линији Врхови—Милаковићи—Крајиновићи—Озрен—Мачковац—Јеленак—Шупљике—Суви бор—косе изнад Гошева и Црвског—Катуниште—Баловићи—Доње Корито—Остроноша.

Прикупивши све јединице овог сектора и објединивши команду над њима, штаб 3. дивизије је издао наређење (26. маја) за напад на непријатељске положаје и дјејство према Пештеру, Сјеници и комуникацији Пријепоље—Сјеница, као и за спречавање непријатеља да са ових праваца продре у долину Лима, према Бијелом Пољу и Бродареву.

Задатак јединица ове дивизије, по овом наређењу, био је сљедећи: 7. бригада, по прикупљању на просторији Мокри луг—Врх—Костаница—Стубло—Шиповице, треба да изврши напад на непријатеља на положајима Д. Корито—Баловићи, с тим да један италијански батаљон, који јој је био потчињен, врши обезбјеђење према Бихору са просторија Змињац—Ивање; 5. бригада, по прикупљању на просторији Вишњево—Трешњевица—Гргаје, има да изврши напад на непријатеља на простору Мачковац—Јеленак—Шупљике—Катуниште, а затим да лијевим крилом наступа правцем Крајиновићи—Топе—Милаковићи, ради садјејства са 8. црногорском бригадом, а десним крилом заједно са 7. бригадом продуже гоњење; 8. црногорска бригада, са три батаљона треба да пређе на десну обалу Лима и заузме простор Врбица—Заумско и отуда нападне непријатеља на положајима између Лима и с. Милаковића у садјејству са дијеловима 5. бригаде који нападају у овом правцу. Један батаљон ове бригаде и два батаљона 1. италијанске бригаде дивизије »Гарибалди«, који су јој привремено стављени под команду, остају на лијевој обали Лима у рејону Бродарева да затворе правац од Пријепоља долином Лима у садјејству са дијеловима 5. крајишке дивизије, који су се налазили на овом правцу.

Штаб 3. дивизије је у наређењу указао на потребу самоиницијативе команданата на својим секторима,

садјејства и указивања помоћи сусједним јединицама, забацивања дијелова у непријатељску позадину итд.

Почетак општег напада био је одређен за 27. мај у 23 часа.¹⁵⁷

Пошто су се прикупиле на просторијама које су им биле одређене (26. и 27. маја), јединице су прешле у напад који се на појединим правцима продужио и слиједећег дана (28. маја): непријатељ је, потиснут са својих предњих положаја, пружио јачи отпор у рејону с. Долића и на сектору Јеленак—Мачковац—Озрен. Задржавши положаје на Јадовнику, Озрену и Коритнику, он је онемогућио продор наших јединица према комуникацији Пријепоље—Сјеница, па су се оне задржале на положајима Долићи—Хајдеромерово поље—В. Берановац—Бељаково брдо—Мезграја (7. бригада), Турски врх—Шупљница—Забој—Јеленак—Мачковац (5. бригада), Травњак—Кулика—лијева обала Дубочице (8. бригада). Према Бихору: Ивање—косе изнад Годијева и даље задржао се један италијански батаљон са дијеловима 7. бригаде. Са ових положаја били су покривени сви правци од Бихора, Пештера и Сјенице према Бијелом Пољу и Бродареву. Непријатељ је у борбама на овом сектору имао око 65 мртвих и више рањених,¹⁵⁸ док су наши губици били 5 мртвих и 20 рањених.

На основу извиђања и обавјештавања установљено је да непријатељ довлачи појачања у Сјеницу, Пријепоље и Рожај, и да има намјеру да изврши напад на наше јединице источно од долине Лима. Запажено је и утврђивање непријатеља испред положаја наших јединица. Стога је штаб 3. дивизије сугерисао својим јединицама да ступе у активна дјејства, али да избјегавају одсудне фронталне борбе, већ да врше препаде и продоре у позадину непријатеља. У то сврху биле су

¹⁵⁷ *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 258: наређење штаба 3. дивизије од 26. V 1944.

¹⁵⁸ Арх. ВИИ, поменути дневник команданта 3. дивизије.

образоване маневарске групе јачине 2—3 батаљона (из 5. и 7. бригаде) које ће продирати дубље у област Пештера.¹⁵⁹

Дјејства јединица под командом штаба 3. дивизије, источно од Бијелог Поља, на правцу Пештера и Сјенице, трајала су око мјесец дана. Ситуација на овим правцима условила је њихову динамичност, издржљивост и упорност, што је одгодило продор непријатеља у долину Лима на овом правцу. Дјејства су се у овом периоду одвијала према условима које је пружало земљиште и конкретна оперативно-тактичка ситуација.

Непријатељ подржан артиљеријом и тенковима продужио је са нападима (30. маја) на јединице 3. дивизије; успијева да их већ почетком напада дјелимично потисне и овлада Мачковцем и Јеленком, на сектору 5. бригаде, и селима Долићима и Углом, на сектору 7. црногорске бригаде. Напад од Миланковића, на дијелове 8. црногорске бригаде на Кулини и Травњаку, био је одбијен. Слиједећег дана (31. маја) непријатељ је био неактиван према 5. и 8. бригади, али је јачим снагама напао 7. бригаду на положајима Врхови—Зилиндер—Црни врх—Комар—Личина и принудио је да се повуче на положаје Снежница—Д. Корице—Даловићи—Градина—Врх—Коси—Шиповице—Ивање. Пета бригада се задржала лијево, на сектору: Блато—Граде—Сићевлија—Забој—Баљуш—Рогуша—Турски врх—Суви бор—Гувниште, а 8. бригада на ранијим положајима, на лијевој обали Дубочице. Непријатељ је у дводневним борбама имао око 20 погинулих и више рањених, док су наши губици били 3 погинула и 8 рањених.¹⁶⁰

Са горњих положаја наше јединице су задржале непријатеља и поново извршиле противнападе у правцу Пештера и Бихора, нападајући га изненадно и претежно ноћу: 5. и 7. бригада, образованим маневарским групама, разбијају (1. јуна) непријатеља на линији

¹⁵⁹ Зборник, т. III, к. 7, док. 260: наређење штаба 3. дивизије од 29. V 1944.

¹⁶⁰ Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 27/4: поменути дневник команданта 3. дивизије.

Врхови—Корита—Даловићи—Катуниште и одбацују у правцу с. Долића и Угла, док је 8. бригада одбила напад на Травњак. Гонећи разбијеног непријатеља 7. бригада је упала у Бихор, на просторију Крушчица—Савин бор—Јаворова—Добродол—Хазани—Годуша, а 5. бригада у Пештер, на простор Долићи—Угло. Непријатељ је одступио према Рожају и Сјеници.

Док су маневарске групе чистиле просторију Бихора и Пештера, непријатељ је са Мачковца и Јеленка напао (2. јуна) дијелове 5. бригаде (2. батаљон) на положају Сићевлија—Шупљике, којим је и овладао. Сљедећег дана, непријатељ поново напада од Озрена, Локве и Дубочице на положаје јединица 5. и 8. бригаде Осеченик—Вишњево—Крајновићи—Травњак, којима је такође овладао. Његов напад тога дана (3. јуна) на дијелове 7. бригаде према Крушчици, Савином бору, Јаворови и Хазанима одбијен је уз велике губитке. Током ноћи (3/4. јуна) 8. бригада предузима противнапад на овом сектору и поново заузима положаје Крајновићи—Травњак, које је претходног дана напустила, одбацивши непријатеља ка Локви и Мачковцу. Међутим, 4. јуна, током дана, непријатељ у поновном противнападу опет заузима Травњак и Кулину, задобивши на тај начин контролу над долином Дубочице. Његов напад десно од ових положаја, са Мачковца и Јеленка према Гошеву, задржали су и одбили дијелови 5. бригаде (2. батаљон) који су се налазили на овом правцу. Покушај дијелова 8. бригаде током ноћи да противнападом заузму Кулину није успио, али наредне ноћи (5/6. јуна) они успијевају да одбаце непријатеља од Кулине и Травњака.

Седма бригада у садјејству са једним батаљоном дивизије »Гарибалди« током 5. јуна чистила је простор Бихора од заосталих непријатељских група, а 5. бригада простор Пештера. На овим теренима углавном су се скривале групе разбијених формација муслиманске милиције. Дијелови ове бригаде (3. батаљон) истог дана воде борбу са непријатељском групом на сектору Јабланица—Островица, а затим продужују дјејство ка Бихору ради садјејства са 7. бригадом.

Непријатељ је (6. јуна) држао положаје према нашим јединицама на линији: десна обала Дубочице—Мачковац—Сићевлија—Шупљике—Суви бор—Прачице и даље према с. Долићи—Угло. Према њему су се налазили дијелови 8. и 5. бригаде који су обезбјеђивали дјejства маневарских група 5. и 7. бригаде на Пештеру и Бихору.

Губици непријатеља у овим борбама од 1. до 6. јуна 1944. оцијењени су на око 120 погинулих и више рањених, док су наше јединице на овом сектору имале 1 погинулих и 34 рањена борца.¹⁶¹

Непријатељ је у међувремену своје гарнизоне у Санцаку ојачао дијеловима њемачке 181. и 7. СС дивизије, па је почео да напада јединице 5. крајишке дивизије јужно од комуникације Пријепоље—Пљевља. Од Пљеваља према Бурђевића Тари напао је (5. јуна) 4. бригаду 5. дивизије, одбацио је са комуникације, и својим дијеловима избио на Тару (6. јуна) код Бурђевића Таре, а затим (7. јуна) продужио наступање према Жабљаку, пробијајући се до Негобућа. Непријатељ је овај напад извршио са циљем да заузме аеродромску базу 2. корпуса на Негобућу. Он је рачунао да ће овдје заробити савезничке авионе који су дотурали помоћ и евакуисали наше рањенике. База је била благовремено евакуисана. Поред тога, овим испадом мањим снагама према Жабљаку непријатељ је желио привући пажњу јединица 2. корпуса и натјерати их да се ангажују, како би смањио њихов притисак на осталим правцима гдје је изводио главна дјejства. Изложен нападима јединица 5. крајишке и 17. источнобосанске дивизије на комуникацији Пљевља—Бурђевића Тара заустављен је даљи продор непријатеља, који се наредна два до три дана (8—10. јуна) потпуно повукао са овог правца у Пљевља.¹⁶¹

У вези са ситуацијом јужно од Пљеваља, штаб корпуса је наредио 3. дивизији да преузме одбрану тога правца од 5. дивизије и чврсто затвори долину Лима

161 Исто, к. 754, рег. бр. 26/4: оперативни дневник 3 дивизије.

161^a *Зборник*, т III, к. 7, док. 273 и 276: извјештаји штаба 5. дивизије од 5. и 6. VI 1944.

према Бродареву и Бијелом Пољу (правац Пријепоље—Бродарево—Бијело Поље), на рачун смањења снага на десној обали Лима, које ће и даље затварати правце од Сјенице и Пештера према Бијелом Пољу.¹⁶²

С тим у вези штаб 3. дивизије је наредио да се с десне обале Лима повуку и пребаце на правац Бродарево—Пријепоље 5. црногорска бригада и један батаљон 8. бригаде који се већ налазио на овом правцу, а да правце од Сјенице и Пештера затворе 8. бригада (2 батаљона) са линије: Врбница—Осечник и 7. бригада са положаја: Остроноша—Градац—Клисура—Равни Гвозд—Вишњево, с тим да један њен батаљон дође у рејон Бијелог Поља, на сектор Обров—Недакуси ради прихвата јединица, у случају да буду принуђене на повлачење, и ради обезбјеђења од евентуалног падобанског десанта у овом рејону. Затварање правца од Бихора стављено је у задатак 1. бригади дивизије »Гарибалди« са положаја Ивање—Шиповице.¹⁶³

Пошто су извршиле одговарајућу прегрупацију јединице су заузеле слиједећи распоред:

— Седма црногорска бригада претходно разбија (5. и 6. јуна) неколико непријатељских група на Бихору и ослобађа насеља: Крушчицу, Дахча ријеку, Савин бор, Муравац, Понор, Петницу, Врбицу, Лагаторе и Трпезу, и повезује се на овом правцу са дијеловима 4. црногорске бригаде 2. дивизије, која је са сектора Бера на вршила напад према Турјаку и Рожају, а затим се поставила (са три батаљона) на положаје Остроноша—Градац—Врх—Равни Гвозд—Вишњево, док је њен 1. батаљон дошао у рејон Бијелог Поља.

— Пета црногорска бригада је (тек 8. јуна) напустила положаје према Пештеру и Сјеници и упутила се правцем Бољаре—Даловићи—Врх—Бистрица—Бијело Поље—Недакуси—Кање—Бијов гроб да затвори правац од Пријепоља, на којем се непријатељ у међувремену активирао, али је задржан и одбачен од јединица овог сектора прије него што је 5. бригада стигла на овај

¹⁶² Исто, док. 277: наређење штаба 2. корпуса од 6. VI 1944.

¹⁶³ Исто, док. 279 и 282: наређење штаба 3. дивизије од 6. и 7.

правац, и пошто се ситуација јужно од Пљеваља стабилизovala. Пета бригада се размјестила на просторији Гостун—Кање, иза дијелова 1. крајишке и 8. црногорске бригаде и на том сектору остала ради одмора све до 12. јуна, као дивизијска резерва, с тим што је њен 2. батаљон са просторије Гостун—Оштра стијена имао задатак да контролише долину Лима у овом рејону. Пошто до тога дана није било борбене ангажованости ове бригаде, по батаљонима је чишћено оружје и опрема, спроведене хигијенско-епидемиолошке мјере, и друго.

— Осма црногорска и 1. бригада дивизије »Гарибалди« заузеле су распоред који им је одређен, с тим што је један батаљон ове бригаде, по накнадном наређењу штаба дивизије, дошао такође у рејон Бијелог Поља да ојача сектор 1. батаљона 7. бригаде.

Помјерање јединица и заузимање распореда завршено је до 9. јуна.

Да би спријечио груписање наших снага за продор у Србију, непријатељ је 11. јуна поново почео да напада наше јединице јужно од комуникације Пријепоље—Пљевља; напад је био усмјерен према рејону Бијелог Поља и Бродарева у позадину наших снага на десној обали Лима, које је намјеравао напасти наредних дана и од Сјенице и Пештера. Пошто је тога дана потиснуо дијелове 5. крајишке дивизије југоисточно од Пљеваља и овладао Вуковим брдом, Козицама, Црним врхом, Каменом Гором и Скокућима, непријатељ је продужио дјејства на овом правцу, садјејствујући на тај начин дијеловима који су од Пријепоља нападали на југ, према Бродареву, наступајући обалама Лима и продирући до Гробнице, на десној, и Грачанице, на лијевој обали Лима.

При оваквом развоју ситуације 5. бригада (три батаљона) је упућена (12. јуна) на просторију Гра&—Бијов гроб да ојача одбрану 1. крајишке бригаде и дијелова 8. црногорске на овом правцу, док је њен 2. батаљон и даље остао на правцу Гостун—Бродарево, у долини Лима. По доласку на ову просторију 5. бригада се повезује са дијеловима 1. крајишке и 8. црно-

горске бригаде, које су у међувремену успјеле да противнападом (11/12. јуна) задрже непријатеља и одбаце га из Камене Горе и Скокућа (дијелови 5. дивизије) и долине Грачанице (дијелови 8. бригаде).

Међутим, непријатељ је током дана (12. јуна) про-
дужио напад долином Лима, прешао р. Грачаницу (12/13. јуна) и овладао косама изнад Крушева. Потискујући дијелове 8. црногорске и 1. крајишке бригаде на овом правцу, непријатељ је (13. јуна), нападајући долином Миоске и Грачанице, овладао линијом Скокуће—Виницко брдо—Врања стијена—Вуково брдо—Крушево.

Пета црногорска бригада је са 3. и 4. батаљоном извршила напад (13/14. јуна) на положаје непријатеља: Врања стијена—Вуково брдо—Раковац—Борја, који и поред неколико јуриша није успио, као ни напад сусједних јединица те ноћи, па се повукла на просторију: Зечја глава—Петња—Дуга—Бијела трла. Њен 2. батаљон је и даље остао на правцу Гостун—Бродарево, а 1. батаљон се налазио у резерви у рејону Бијов гроб—Граб.

Крајем дана (14. јуна) непријатељ је уз подршку артиљерије извршио напад на дијелове 5. бригаде на Зечјој глави, потиснуо их са овог положаја и одбио њихов ноћни противнапад. Истог дана поново је овладао Каменом гором, на сектору 5. дивизије, и Бродаревом, на правцу 8. црногорске бригаде.

Непријатељ је 15. јуна послерије подне почео да се повлачи испред наших јединица на овом сектору према Пријеполу. Трећи и 4. батаљон 5. бригаде прешли су са својих положаја у гоњење непријатеља и, разбивши муслиманску милицију која је штитила ово повлачење, избили пред ноћ на линију Бојрански брег—Орлић—Стругови, на десној обали Грачанице, према непријатељу који се налазио на лијевој обали Матарушке ријеке и Грачанице (на простору: Матаруге—Бачулови—Врања стијена—Вуково брдо).

Непријатељ је 16. јуна наставио да се повлачи: напустио је Бачуловину и Виницко брдо пред 1. крајишком, Врању стијену и Вуково брдо пред 5. црногор-

ском бригадом, а пошто је пао мрак повукао се према Пријепољу. Пета бригада је потом посјела линију Врања стијена—Вуково брдо—Стругови—Грачаница, одакле је према Мијоски упућивала мања одјељења ради извиђања. Лијево од ње положаје су посјели дијелови 1. крајишке и 8. бригаде. Наредних дана (16—17. јуна) непријатељ је на овом сектору остао неактиван и поставио се у одбрамбени положај према Пријепољу.¹⁶⁴

Непријатељ није успио да се од Пријепоља пробије у рејон Бијелог Поља, у позадину мостобрана који су држале јединице 3. дивизије на источној обали Лима. На овом правцу задржан је од наших јединица (5. крајишке дивизије, 5. и 8. црногорске бригаде) на линији Камена гора—Зечија глава—Бродарево и принуђен да промијени план даљих дјејстава према Бијелом Пољу: повукао је (16. јуна) јединице са ове линије у ужи рејон Пријепоља, гдје је привремено прешао у одбрану, а 1. батаљон 14. СС пука пребацио је са овог сектора, правцем Пријепоље—Сјеница (17—18. јуна) на простор Пештера, да ојача своје дијелове који су прешли у напад на правцу Бијелог Поља. На овом правцу се налазила 7. бригада 3. дивизије према Сјеници и Пештеру на положајима: Петрово брдо—Градац—Градина—Гргаје—Вишњево—Шиповице, два батаљона 8. бригаде на положајима Осеченик—Врбница према Јадовнику, два батаљона 1. бригаде дивизије »Гарибалди« према Бихору на положајима Ивање—Шиповице (један батаљон ове бригаде био је у рејону с. Церова, а други на правцу Бродарева).

Непријатељ је поново пошао у напад (19. јуна) на овом правцу, пошто му је стигло појачање са сектора Пријепоља, употребивши главне снаге према 7. црно-

¹⁶⁴ На сектору Пријепоља нападали су поред дијелова 181. дивизије и 1. и 2. батаљон 14. СС пука њемачке ? СС дивизије, којима су садејствовали четници и милиција. Непријатељ је, према оцјени наших јединица, имао у борбама 11—18. јуна велике губитке, од којих на сектору 5. и 8. бригаде око 80 мртвих и више рањених. Губици само 5. бригаде били су 8 мртвих и 21 рањених.

(Архив ВИИ, рег. бр. 24/3, к. 754: релација 5. црногорске бригаде, рег. бр. 27/4: дневник команданта 3 дивизије. Исто, к. 11, рег. бр. 10/1: извјештај штаба 1. бат. 14. СС пука).

горској бригади. Прво је иапао и одбацио њене дијелове (1. батаљон) на Петровом брду, а затим продужио према долини Бистрице, упутивши од с. Долића према Црвском једну колону од око 200 војника. Тог дана до подне 7. бригада је пружала отпор са положаја Коси—Негобратина (4. батаљон)—Градац—Грудина—Врх (1. батаљон). У послеподневним часовима непријатељ је потиснуо батаљоне 7. бригаде и са ових положаја и продужио напад према Бистрици, Курилу и Брезовцу, камо су се повлачили ови батаљони. Јединице дивизије »Гарибалди« повукле су се на Мушино брдо, пошто су биле нападнуте и одбачене са положаја Ивање—Шиповице.

У току тога дана непријатељ је направио дубок продор на сектору 7. бригаде, која га је касније задржала (1. и 4. батаљон) тек са линије Брезовац—Стубло—Курило. Њени мањи дијелови онемогућили су са коса изнад с. Побретице покушаје непријатеља да се истог дана пробије у долину Бистрице. Према осталим дијеловима ове бригаде (2. и 3. батаљону) на десној обали Бистрице, који су се почетком напада налазили на положајима Клисуре—Гргаје—Вишњево, непријатељ није током тога дана испољио јаче дјејство. Међутим, он је направио снажан притисак из долине Дубочице према батаљонима 8. бригаде на овом сектору.

Штаб 3. дивизије је наредио 7. бригади, 1. италијанској бригади и батаљонима 8. бригаде да противнападом одбаце непријатеља према Пештеру, затраживши у ту сврху садјејство 4. пролетерске бригаде на правцу Годуша—Остроноша.¹⁶⁵

На основу овог наређења, 7. бригада је прешла у напад (19/20. јуна) правцима: Мокри Луг—Градина (2 батаљон); Савино Поље—Турава—Средње брдо—Коси (3. батаљон); с тим што је једна чета остављена на Хуму за везу са дијеловима 8. бригаде; Костеница—Стубло—Шиповице (1. батаљон). Непријатељ се у току ноћи био повукао уназад на линију: Коси—Негобратина—Даловићи. Други батаљон ове бригаде је у зору

¹⁶⁵ *Зборник*, т. III, к. 7, док. 307: наређење штаба 3. дивизије од 10. VI 1944.

(20. јуна) посјео ноложаје на Мокром Лугу и Градини, са којих га је непријатељ нападом од Врх—Турава и од с. Даловића принудио да одступи преко Бистрице у правцу с. Мојстира и Хума, одакле је са 3. батаљоном прешао у противнапад. Непријатељ је и на осталим правцима онемогућио противнапад наших јединица, прешао у напад и до 12 часова тога дана продро до Ивања и Курила, одакле је потиснуо дијелове 3. батаљона. Четврти батаљон се повукао на косе испред Ивања и Мушина брда, а 1. и 3. батаљон на просторију Костенице—Змињац, са мањим дијеловима према Курилу и Коси, одакле су око 15 часова извршили напад на непријатеља на положајима Коси—Градац—Градина—Негобратина, потискујући га уназад. Затим се 3. батаљон задржао на Градини, а 1. и 2. батаљон су слиједећег дана (21. јуна) напали непријатеља на Курилу, али без успјеха, пошто је овај важан објект остео и даље у његовим рукама.

Штаб 3. дивизије је за одбрану лимског мосто-брана прикупио источно од Бијелог Поља 7. и 8. црно-шрску и 1. италијанску бригаду. Послије извршеног противнапада јединице су заузеле (21. јуна) слиједећи одбрамбени распоред: 7. бригада, Средње брдо—Коси—Стубла—Косеница—западно од Курила—Змињац—Крстац—Соколовац; 8. бригада, Влах—ушће Бистрице—Крстац—Градина; 1. италијанска бригада, Ивање—Обров.¹⁶⁶

У вези са развојем ситуације у јединицама 7. црно-горске бригаде, батаљони 8. бригаде су се повукли (19. јуна) под притиском непријатеља на линију: Врбница—Ланиште—Баре, коју је непријатељ напао (20. јуна) и избио изнад с. Бара, заузевши Крагујевац, док је његов напад од с. Тутића према Врбници заустављен. Штаб 3. дивизије у овој ситуацији наређује да и остала два батаљона ове бригаде из рејона Бродарева хитно дођу у рејон Бијелог Поља. Они су, по доласку, упућени преко Оброва, правцем: Градина—Крстац—Дубово—Змињац, да се повежу са осталим батаљонима и појачају одбрану на мостобрану.

166 Исто, док. 318: извјештај штаба 7. бригаде од 26. VI 1944.

Услијед развоја ситуације иа десиом крилу, према 7. бригади, батаљон 8. бригаде из рејона с. Бара повукао се (21. јуна) на лијеву обалу Бистрице, на положаје од Влаха улијево до ушћа, док је један њен батаљон остао тога дана још на десној обали ријеке на линији Височко—Биједићи, одакле је задржавао даље наступање непријатеља.

Покушаји 7. и 8. бригаде (21/22. и 22. јуна) да противнападима одбаце непријатеља са Крстине, Градине и Одрина, који је све више угрожавао јединице на мостобрану, довлачењем снага из позадине, нијесу успјели.

Од Сјенице преко Пештера ка Бијелом Пољу нападала су два њемачка батаљона и око 400 припадника муслиманске милиције. Истовремено, од Рожаја према Дапсићима и с. Горажду на јединице 2. пролетерске дивизије нападао је непријатељ јачине од око 2.000 војника (углавном албанских квислинга). Ангажовањем 4. пролетерске бригаде на Бихору и према Горажду није дошло до потпуног садјејства ове и 7. црногорске бригаде на правцу Ивања и Бихора.¹⁶⁷

Штаб 3. дивизије, због овакве ситуације источно од Бијелог Поља, наређује да на овај сектор дођу из рејона Бродарева три батаљона 5. црногорске бригаде (1. батаљон је задржан на простору Гостун—Кање), пошто су их на овом правцу смијенили дијелови 1. крајишке бригаде. Затим је свим јединицама бјелопољског сектора издао наређење да изврше напад на непријатеља (22. јуна у 21 час) на простору Крстац—Градина—Одрин, разбију га и одбаце у правцу Пештера (правцем Дулићи—Корито).

За овај напад јединице су биле формиране у нападне колоне: десна колона (два батаљона 8. и по један батаљон 5. и 7. бригаде) напада са просторије Оброва правцем Одрин—Градина, лијева колона (три батаљона 7. бригаде) напада правцем: Расток—Крстац—Дубово, обухватајући дијеловима Градину са источне стране, док лијева побочница (два батаљона 8. бригаде) са

167 *Ослободилачки рат народа Југославије*, књ. 2, стр. 222—224.

просторије Расово—Блах обезбјеђује напад колона од долине Бистрице.¹⁶⁸

Све јединице овог сектора су у одређено вријеме напале непријатеља, који је пружао жилав отпор и, ослоном на Градину, прелазио у противнапад, инфилтрирајући своје дијелове између наших нападних колона и пробијајући се дијеловима у њихову позадину, успјевши да током ноћи заузме Обров изнад Бијелог Поља.

Покушај наших јединица да се непријатељ збаци са Оброва (22/23. јуна) није успио, па им је наређено да се пребаце на лијеву обалу Лима и заузму распоред за непосредну одбрану ријеке ради онемогућавања непријатеља да је форсира у овом рејону.

Све наше јединице овог сектора до зоре (23. јуна) организовано су се пребациле на лијеву обалу Лима и заузеле распоред:

- Пета бригада (три батаљона) на одсјеку Ракоње—Бијело Поље—Брдо и на простору Бостун—Кање (1. батаљон);

- Седма бригада на одсјеку Црњоница—Крушево—Равна Ријека;

- Осма бригада на одсјеку Недакуси—Кање;

- Прва бригада дивизије »Гарибалди« на одсјеку Оштрел—Прилоге—Фемића крш;

- штаб 3. дивизије прелази из Бијелог Поља у Равну Ријеку.¹⁶⁹

Свим јединицама овог сектора наређено је да главнину држе прикривену, а да мањим дијеловима, маскираним засједама и ноћним патролама, контролишу непосредно ријеку на њеним одсјецима, нарочито на газним мјестима и да одржавају међусобну везу.

Непријатељ је у борбама (19—23. јуна) био веома упоран и дрзак, примјењивао је лукавство, нападао ноћу и увлачио се у распоред јединица и у нашу позадину. На појединим секторима успијевао је да нас изненади. У напад је убацивао резерве из позадине, био

¹⁶⁸ *Зборник*, т. III к. 7, док. 313: наређење штаба 3. дивизије од 22. VI 1944.

¹⁶⁹ Исто, док. 315: наређење штаба 3. дивизије од 23 VI 1944.

је активан и дању и ноћу. Овакав начин његових дјејстава отежавао је одбрану наших јединица распоређених на широком фронту, онемогућавао им предах, а одморних снага није било на располагању. Поред тога, непријатељ је био добро наоружан и опскрбљен муницијом, подржан од артиљерије и редовно снабдијеван аутотранспортом од Сјенице и Пештера. Ова преимућства и бројна надмоћност, те ангажовање наших снага на другим правцима омогућили су му да, и поред губитака које је стално трпио, продре на правцу Бијелог Поља и потисне наше јединице са мостобрана у овом рејону. Ипак, и поред свих покушаја наредних дана, није му успјело да форсира Лим и захвати мостобран на лијевој обали, па је одустао од даљих покушаја и прешао у одбрану на десној обали.

Према оцјени наших штабова, непријатељ је у овом периоду имао око 150 погинулих и 250 рањених, а уништена му је и заплијењена знатна количина оружја и муниције, док су губици наших јединица за исто вријеме били 41 погинуо и 112 рањених бораца, од којих само из 7. бригаде, која је имала најтежи задатак, 24 погинула и 76 рањених.¹⁷⁰

Наше су јединице у овим борбама испољиле изванредну упорност, али нијесу довољно користиле постигнуте успјехе када су се нашле у позадини непријатеља; веза и садјејство међу њима нијесу били увијек остварени, услјед чега се јављала бојазност од опкољавања. Све ове пропусте користио је знатно јачи непријатељ да одржи иницијативу напада и да својом тактиком принуди наше јединице на повлачење и напуштање објеката на боковима његовог продора, не познавајући довољно ситуацију лијево ни десно.

Непосредна одбрана Лима на сектору јединица 2. ударног корпуса (3. дивизија) трајала је 18 дана 23. јуна—12. јула 1944). Непријатељ је првих дана после напуштања мостобрана на десној обали од наших јединица покушавао да форсира ријеку. Првог дана (23.

¹⁷⁰ Исто, док. 321: извјештај штаба 3. дивизије од 28. VI 1944. Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 26/4: операцијски дневник штаба 3. дивизије.

јуна) по избијању на Обров једна његова мања колона спустила се до Бијелог Поља и покушала да поправи мост који је 5. црногорска бригада за собом порушила. Дочекана из засједа ове бригаде са супротне обале, колона се повукла уз губитке. Засједе 7. бригаде спријечиле су (26. јуна) покушај непријатеља да форсира ријеку на њеном одсјеку јужно од Бијелог Поља код с. Припчића, а истог дана засједе 8. бригаде — покушај форсирања сјевероисточно од Бијелог Поља код с. Расова. Озбиљније покушаје да пређе Лим и образује мостобран на лијевој обали њемачки батаљон је учинио наредне ноћи (26/27. јуна) код Стројтенице, Расова и Лознице, гдје су га снажном ватром дочекали дијелови 8. црногорске бригаде и послеје четворочаеовне борбе принудили да се повуче на полазне положаје, уз губитке од око 40 погинулих и рањених, и да одустане од даљих покушаја на овом сектору.¹⁷¹

Послије неуспјелих покушаја да се пребаци преко ријеке на сектору 3. дивизије и 8. бригаде, непријатељ је (послије 30. јуна) почео да извлачи извјесне своје јединице са правца Бијелог Поља, и да их пребације према 2. пролетерској дивизији на сектор Берана.

Извлачење непријатељских јединица са овог сектора, нарочито артиљерије са Оброва, искористиле су наше снаге да појачају активност пребацивањем мањих дијелова ноћу на десну обалу Лима ради извићања и вршења препада, што је код непријатеља стварало све већу несигурност и свело његову активност у рејону Бијелог Поља на мање, углавном ватрене, демонстративне препаде.

Ради садјејства 2. пролетерској дивизији, према којој је непријатељ испољио активност на правцу Берана, штаб 3. дивизије је, по наређењу штаба корпуса, помјерио дијелове 7. црногорске бригаде (2. јула) према с. Штитарима, а 5. бригаду је рокирао удесно до р. Љубовије да покрије одсјек на Лиму који је раније

¹⁷¹ Покушај форсирања Лима вршио је 1. батаљон 14. СС пука дивизије »Принц Еуген« (Зборник, т. III, књ. 7, док. 325 и 326: заповијест кома чданта 1. батаљона 14. СС пука од 26. VI 1944. и извјештај овог батаљона.

контролисала 7. бригада. У састав 5. бригаде дошао је и њен батаљон из Гостуна.

Непријатељ је (1/2. јула) извршио напад на јединице 2. пролетерске дивизије према Беранама; 1. батаљон 14. СС пука, који се рокирао (30. јула) са сектора Бијелог Поља правцем Градина—Дубоко—Радулићи, напао је из рејона с. Биоче дијелове 3. српске бригаде и једном четом се пребацио на лијеву обалу Лима у рејону с. Штитара; два батаљона дивизије »Скендер-бег« напала су од Рожаја правцем Кацубер—Симовче—Оштра јела и потисла дијелове 4. пролетерске бригаде. Противнападом јединица 2. дивизије непријатељ је на оба правца заустављен и принуђен да се повуче према Бихору, Пештеру и Рожају.¹⁷²

Пошто је 2. пролетерска дивизија онемогућила покушај непријатеља да заузме Беране и одбацила га према Рожају и Бихору, штаб 2. корпуса је одлучио да прикупи јединице Оперативне групе, предвиђене за продор у Србију (2, 5. и 17. дивизију), у долину Лима на сектору Бијело Поље—Беране, па је наредио да 5. крајишка дивизија смијени јединице 3. дивизије у рејону Бијелог Поља, ради њиховог пребацивања на сектор Андријевице да смијене дијелове 2. пролетерске дивизије (2. пролетерску бригаду) на овом правцу. Осмој црногорској бригади, која се привремено налазила под командом штаба 3. дивизије, наређено је да пође у састав своје дивизије на сектор Пријепоље—Пљевља, а 1. бригади дивизије »Гарибалди« да остане и даље на одсјеку Лима јужно од Рибаревине, под привременом командом 2. пролетерске дивизије.

Штаб 3. дивизије је у вези с овим наређењем издао заповијест (10. јула) за помјерање јединица на нову просторију:

— Петој црногорској бригади да се прикупи у Церову и преко Мојковца одмаршује у Колашин, гдје се од 2. јула налазио њен 2. батаљон ради обезбјеђења припрема за прославу годишњице устанка у Црној Гори, одакле ће бити упућена на задатак;

¹⁷² *Ослободилачки рат*, књ. 2, стр. 224; *Зборник*, т. III, к. 8, док. 356: оперативски дневник 1. батаљона 14. СС пука.

— Седмој црногорској бригади да се преко Слијепач Моста и Мојковца упути правцем Матешево—Колашин—ЈТијева Ријека—Биоче, да смијени 9. црногорску бригаду на сектору Подгорице (Кучи—Пипери), која се потом пребацује преко Лијеве Ријеке и Матешева у област Андријевице да смијени 2. пролетерску.

Осталим дијеловима дивизије (инж. батаљон, интендантура и хируршка екипа) наређено је да изврше покрет истим правцем и размјесте се на просторији Матешево—Баре Краљске. Штаб 3. дивизије је прешао из Равне Ријеке у с. Јабуку код Матешева.¹⁷³

Јединице 3. дивизије су наредних дана, пошто су смијењене са дотадашњих положаја, извршиле покрет и заузеле нови распоред: 5. и 7. бригада су смијениле (11. и 12. јула) јединице 5. крајишке дивизије. Потом је 5. бригада учествовала у дефилеу у Колашину 13. јула поводом прославе устанка и после одмора од неколико дана у овом мјесту упућена је (18. јула) на Трешњевик према Андријевици због напада непријатељских снага на овом правцу. Седма бригада је смијенила (15—16. јула) 9. бригаду на правцу према Подгорици. Она је после тешких борби и губитака у Санцаку повучена ради одмора и упућена на овај сектор, гдје је у ово вријеме владало релативно затишје, односно није било значајнијих акција. Пошто је смијењена од 7. бригаде, 9. бригада се пребацује (17—18. јула) у рејон Андријевице. У међувремену, док су вођене борбе на лимском мостобрану, 9. бригада ојачана дијеловима Зетског одреда успјешно је одбијала мање испаде непријатеља, углавном четника, према ослобођеној територији Куча, Пипера и Бјелопавлића.¹⁷⁴

Борбена дјјства јединица 2. ударног корпуса у овом периоду (мај—јул) у долини Лима вођена су са циљем да се на овом простору и Санцаку обезбиједи база на којој ће се прикупити јединице НОВТ које је Врховни штаб намијенио, и овамо усмјеравао, ради

¹⁷³ *Зборник*, т. III, књ. 8, док. 14: наређење штаба 3. дивизије од 10. VII 1944.

¹⁷⁴ Исто, док. 1: бојна релација 9. бригаде, Архив ВИИ, к. 754, рег. бр. 26/4: оперативни дневник штаба 3. дивизије.

њиховог продора у Србију, и на којој ће се претходно средити, одморити, снабдијети муницијом и другим потребама, које су дотурале преко аеродромске базе 2. корпуса у Беранама из базе НОВ и ПОЈ из Барија (Италија).

Нијемци су усмјеравали нападе на наше јединице, ангажујући, поред својих, и квислиншке формације, са циљем да разбију њихову одбрану на овој територији и омету прикупљање јачих снага НОВЈ и њихово упућивање према Србији.

Због упорности јединица 2. ударног корпуса и начина одбране долине Лима, непријатељ је био принуђен да своје јединице размјешта на широком фронту, пребацује са једног сектора на други, при чему је трпио знатне губитке, и да тако слаби ефикасност своје ударне снаге. Поред свих настојања, и повремених продора у долину Лима, према Бијелом Пољу и Беранама, он није успио, ни у овом периоду ни касније, спријечити прикупљање јединица оперативне групе дивизија НОВЈ и њихову припрему за продор у Србију.

Јединице 2. ударног корпуса вршиле су дубље продоре на лијеву обалу Лима, према Пештеру и Бихору, ометале прикупљање непријатеља на тим правцима и етварале дубок мостобран за развијање на њему јединица Оперативне групе, за које ова ријека није више представљала препреку коју треба под борбом савладати.

Важно је истаћи да су под заштитом одбране јединица корпуса на десној обали Лима, половином маја 1944. године, прихваћене на ослобођену територију у Санцаку 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија, последице њиховог покушаја да се пробију у Србију. Пошто су биле борбом исцрпене и оптерећене великим бројем рањеника, омогућен им је предах, одмор и снабдијевање на овој просторији, и ослобођење од рањеника који су евакуисани из Берана. Оне су се и на овој просторији припремиле за укључивање у Оперативну групу која је крајем јула продрла у Србију.

Може се закључити да је непријатељ нападао на лимски мостобран са циљем да одузме иницијативу

2. ударног корпуса и омете иланирани продор у Србију. Нијемци су били обавијештени о припремама корпуса за спровођење планираног покрета према Србији.¹⁷⁵

На другим секторима оперативног подручја 2. ударног корпуса за вријеме борби на лимском мостобрану, у Херцеговини и старој Црној Гори, његове јединице су развиле широку борбену активност, нападајући комуникације и непријатељски саобраћај на њима, вршећи мобилизацију нових бораца, разбијајући четничке формације и одбијајући мање и веће испаде из окупаторских гарнизона. Оне су истовремено помагале изградњу и учвршћење органа народне власти, обезбјеђујући простране дијелове слободне територије у овим областима.

Почетком јуна 29. херцеговачка дивизија води тродневне борбе око Билеће против Билећке четничке бригаде и заједно са дијеловима 2. далматинске бригаде наноси им знатне губитке, упада у Билећу (12. херцеговачка бригада), а затим је напушта, јер је непријатељ привукао појачања. Исто тако, 13. бригада води борбе (од 8. јуна) са четницима и милицијом на правцу Бјелашнице, Височице, Трескавице и Лелије, и послеје десетодневних борби на овим правцима пробија се у рејон Гацка, гдје наставља борбу. Десета бригада ове дивизије је напала (9. јуна) дијелове Невесињске четничке бригаде у с. Оцаку код Невесиње, нанијела им губитке и одбацила за Невесиње. Овом приликом је ослобођено десет америчких авијатичара, који су се падобраном спустили на ову територију. Непосредно послеје овога јединице 29. дивизије воде дводневне борбе код Гацка, Невесиња и Билеће, са припадницима Гатачке, Невесињске и Билећке четничке бригаде и наносе им губитке од око 40 мртвих и више рањених. Потом је извршена попуна 10. и 11. бригаде од Сјевернохерцеговачког одреда (18. јуна). Истовремено је формиран Ситнички одред. Четници су, уз помоћ окупатора, покушавали да се што више активирају на овој територији, па су вршили испаде и препаде на ослобођена

175 *Зборник*, т. XII, док. 85.

села ради присилие мобилизације, пљачке и терорисања становништва. Тако су (25. јуна) из Невесиња дијелови Невесињског четничког корпуса, помогнути дијеловима 369. њемачке дивизије, направили испад према селима Оцаку и Братачу у невесињском срезу, али их је 10. херцеговачка бригада одбацила (26. јуна), нанијевши им губитке од 19 мртвих и више рањених, уз сопствене губитке од 4 погинула и 19 рањених бораца.

Јединице 29. дивизије су у овом периоду свакодневно самостално или у садјејству јединица ПОГ изводиле нападну или одбрамбена дјејства на комуникацијама, у близини гарнизона и на разним правцима и просторима територије коју су контролисале у Херцеговини. Тиме је био паралисан саобраћај непријатеља и онемогућен његов маневар према осталим подручјима на којима су јединице 2. ударног корпуса изводиле активна дјејства и гдје су се прикупљале јединице НОВ за скори продор у Србију.¹⁷⁶

Приморска оперативна група, дјејствујући у области старе Црне Горе, Црногорског приморја и Боке Которске, а дјелимично садјејствујући и јединицама 29. дивизије у сусједном рејону Херцеговине, напада четнике, одбија непријатељске испаде на територију коју контролишу њене јединице, врши диверзије на комуникацијама, брани сељаке од пљачке и паљевина и тако наноси непријатељу губитке током цијелог јуна 1944. године, вежући на тај начин за себе његове јединице, ометајући њихове покрете и маневар према подручјима гдје су остале јединице корпуса водиле борбу за очување ослобођене територије и прикупљање на њој снага за продор у Србију.

Јединице ПОГ одбијају почетком јуна 1944. упад четника на ослобођену територију у катунској нахији, а наредног дана нападе четника на дијелове 6. црногорске бригаде у рејону Грахова и одбацује их према Требишњици. Тих дана четници су упадали у Горњи Цеклин и Доње Улиће, пљачкали по овим селима и одводили мјештане у затвор. Јединице ПОГ су их нападом одбациле према гарнизонима. Тако су напад четни-

¹⁷⁶ *Хронологија*, стр. 782—786.

ка (6. јуна) од Симуње и Бате одбациле истог дана јединице 6. црногорске бригаде и протјерале их према Чеву и Рисну, а током ноћи продужиле напад на њихове положаје Вити јасен—Трњине, са којих су их такође одбациле. Јединице 2. далматинске бригаде су затим нападе (10. јуна) групацију од око 600 четника на простору Трешњево—Бата, потпуно их разбиле и одбациле уз губитке.¹⁷⁷ Слиједећег дана, дијелови 6. бригаде одбацују четнике из Ластве, а дијелови Ловћенског одреда са простора Доловска корита—Врга—Вити јасен—Ровина.¹⁷⁸ Послије неколико дана, дијелови 6. бригаде нападају (12. јуна) четнике на простору Бата—Трново. Тог дана су четници из рејона Подгорице и Даниловграда нападали дијелове Зетског одреда у Пиперима и Бјелопазлићима, али су били одбачени уз знатне губитке.¹⁷⁹

Наредних дана су јединице ПОГ у непрестаној активности на својим секторима. Дијелови 6. бригаде нападају четнике у с. Студенцима код Никшића и наносе им губитке у мртвим, рањеним и заробљеним, а дијелови Ловћенског одреда нападају жандармску посаду у Св. Стефану, а потом на путу Будва—Обзивица уништавају њемачки камион са посадом. Петнаестог јуна једна партизанска група из Боке Которске напала је жандармеријску станицу у с. Лиштици. Наредних дана, дијелови 6. бригаде чисте (16/17. јуна) села Кујаву, Фрутак и Орју Луку, код Даниловграда, од разбијених четничких група. Непријатељ је на ову активност наших јединица реаговао нападом (17. јуна) Нијемаца, четника, италијанских фашиста и жандарма на дијелове 6. бригаде у рејону Никшића. Овај напад је одбијен. Тога дана четници на другој страни нападају на Љуботин и Доњи Цеклин, пљачкају ова села, али су и отуда протјерани уз губитке. Дијелови Ловћенског одреда тих дана нападају комуникацију Бар—Петровац и уништавају непријатељске камионе. Четници из Цетиња и Црмнице

¹⁷⁷ *Зборник*, т. III, књ. 7, док. 324: дневник 2. далматинске бригаде.

¹⁷⁸ Архив ВИИ, к. 1675А, рег. 57-2: извјештај Ловћенског НОПО

¹⁷⁹ *Зборник*, т. III, к. 7, док. 299: бојна релација 9. бригаде.

нападају (21. јуна) на Прекорницу, коју су опљачкали, али су и из овог рејона протјерани.

На комуникацији Рисан—Котор бокељски партизани су напали (22. јуна) и разбили мању колону њемачких војника. Затим 2. далматинска бригада напада (24/25. јуна) непријатеља на простору Дубочани—Мо-ско—Скробатно—Поник—Орах—Чепалице, разбија га и наноси му губитке од око 27 мртвих, рањених и заробљених Нијемаца, четника и усташа.¹⁸⁰ Тога дана, на путу Рисан—Херцег Нови, дијелови Орјенског партизанског батаљона уништили су мањи њемачки транспорт.

Претходне ноћи (24/25. јуна) дијелови ПОГ су на комуникацији Требиње—Билећа разбили дијелове 369. дивизије и четнике Требињског корпуса и нанијели им губитке од око 28 мртвих, рањених и заробљених.

Четници нападају (25. јуна) и дијелове 6. бригаде у с. Озринићима код Никшића, али су противнападом одбачени у Никшић. Дијелови Ловћенског одреда су тога и наредног дана (26. јуна) напали и уништили непријатељска возила на путу Будва—Цетиње и Рисан—Херцег Нови. Тих дана напади су често вршени и на другим путевима којима се користио окупатор. Дијелови 6. бригаде су напали (27. јуна) четнике и Нијемце у с. Озринићима и нанијели им губитке, а наредног дана (28. јуна) извршен је напад и на једну аутоколону код с. Костањице, у Боки Которској. Током јуна 1944. јединице ПОГ извеле су још неколико ситних акција и диверзија на свим путевима у приморском појасу и залећу. Те свакодневне акције збуњивале су окупатора и његове сараднике; оне су се сливале у континуирану борбу, која је и на овом простору осујетила офанзивна дјејства непријатеља и принудила га да прибјегава углавном одбрани својих гарнизона и посада које су биле под сталним ударом наших снага. Даноноћна дјејства јединица ПОГ покривала су цијелу територију старе Црне Горе и Црногорског приморја, што се позитивно одразило на развој НОП у овим крајевима.

¹⁸⁰ Исто, док. 324: дневник 2. далматинске бригаде, Архив ВИИ, к. 398, рег. бр. 1/2-1: извјештај Орјенског партизанског батаљона.